

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

RZESZOWSKIEGO
OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

XXXIV

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA
Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

Tom XXXIV

Komitet Redakcyjny:

Sylwester Czopek, Václav Furmánek (Słowacja), Diana Gergova (Bułgaria),
Sławomir Kadrow, Michał Parczewski, Aleksandr Sytnyk (Ukraina)

Zespół stałych recenzentów:

Jan Chochorowski, Igor Chrapunov (Ukraina), Wojciech Chudziak, Eduard Droberjar (Czechy),
Łubomira Kaminská (Słowacja), Przemysław Makarowicz, Anna Zakościelna

Redaktor

Sylwester Czopek
(sycz@archeologia.rzeszow.pl)

Sekretarze Redakcji:

Joanna Ligoda, Joanna Podgórska-Czopek
(archeo@muzeum.rzeszow.pl)

Strona internetowa czasopisma:

www.archeologia.rzeszow.pl/?page_id=337

Tłumaczenia

Barbara Jachym – język niemiecki
Beata Kizowska-Lepiejza – język angielski

Wszystkie publikowane w „Materiałach i Sprawozdaniach Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”
artykuły są recenzowane

Dofinansowano z budżetu Województwa Podkarpackiego

Recenzenci tomu XXXIV:

Jan Chochorowski, Igor Chrapunov, Maria Dąbrowska, Marek Florek, Łubomira Kaminská,
Przemysław Makarowicz, Marzena Szmyt, Anna Zakościelna

Zdjęcie na okładce:

Kafel renesansowy ze stanowiska 2 w Twierdzy, pow. Strzyżów (fot. A. Lubelczyk)

© Copyright by Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

© Copyright by Wydawnictwo Mitel

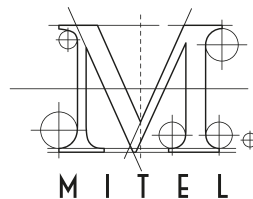
ISSN 0137-5725

WYDAWCA
FUNDACJA

RZESZOWSKIEGO OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

35-016 Rzeszów, ul. Hoffmanowej 8
tel. 17 872 15 81

M I T E L

35-210 Rzeszów, ul. Baczyńskiego 9
tel. 17 852 13 62

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Aleksandr Diaczenko , The gravity model: simulating the interactions in anisotropic space	5
Aleksandra Sznajdrowska , Grób kultury amfor kulistych ze stanowiska Rozbórz 42, gm. Przeworsk	9
Andrzej Pelisiak , Pojedyncze przedmioty kamienne a strefy aktywności osadniczej i gospodarczej w neolicie we wschodniej części Karpat Polskich	19
Wojciech Rajpold , Przemiany ludnościowe zachodzące od środkowego okresu epoki brązu do początków epoki żelaza w tarnobrzESCO-koprzywnickim regionie osadniczym	35
Piotr N. Kotowicz , Problematyka badań bronzoznawczych nad wczesnośredniowiecznym uzbrojeniem Lubelszczyzny	51
Antoni Lubelczyk , Zespół kaflI z dawnego dworu w Twierdzy, pow. Strzyżów, woj. podkarpackie	73

SPRAWOZDANIA I KOMUNIKATY

Dariusz Król, Aleksandr Pozichowski, Jakub Rogoziński, Małgorzata Rybicka , Krótka informacja o wynikach badań przeprowadzonych w 2012 roku w Nowomalinie-Podobanka, rejon Ostrog ...	103
Mirosław Mazurek, Jerzy Okoński, Małgorzata Rybicka , Studium przypadku. Obiekt 3834 z Rozborza, stan. 28, woj. podkarpackie	119
Jakub Czaja, Monika Kuraś , Znaleziisko siekiery z podniesionymi brzegami z miejscowości Turbia, pow. Stalowa Wola	129
Elżbieta Małgorzata Kłosińska , Żulice, pow. Tomaszów Lubelski – domniemany zespół zabytków z wczesnej epoki żelaza	133
Elżbieta Małgorzata Kłosińska , Zapomniany skarb ozdób brązowych z miejscowości Skwarne, pow. Mińsk Mazowiecki	139
Urszula Bugaj, Predrag Lutovac, Zbigniew Polak, Maciej Trzeciecki , Relics of masonry structures on Đuteza Hill	149

RECENZJE

Halina Taras, Wojciech Taras , (rec.) Maciej Trzciński (red.), <i>Archeologia sądowa w teorii i praktyce</i> , Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013, 201 stron, ISBN 978-83-264-4057-1	167
--	-----

Antoni Lubelczyk*

Zespół kaflí z dawnego dworu w Twierdzy, pow. Strzyżów, woj. podkarpackie

A collection of tiles coming from the old manor house in Twierdza, dist. Strzyżów, Podkarpacie voivodeship

This paper presents the Renaissance and seventeenth-century tiles that were uncovered during the realization of archaeological research conducted on a small-scale at the site 2 in Twierdza, dist. Strzyżów. This site contains the remains of the medieval and modern manor belonging to Frysztaćcy, Radwan Coat of Arms.

KEY WORDS: Twierdza, a fortified manor house, hearth, the late Middle Ages, the Renaissance, the seventeenth century

I. WSTĘP I RYS HISTORYCZNY

W związku z planowaną budową domu jednorodzinnego na parceli 260/6 w Twierdzy, pow. Strzyżów, znajdującej się w obrębie stanowiska archeologicznego Twierdza 2, w maju 2012 roku, Muzeum Okręgowe w Rzeszowie przeprowadziło sondażowe badania wykopaliskowe mające na celu rozpoznanie charakteru i stopnia zachowania reliktywów dworu obronnego, czy też jak głosi tradycja – zamku. Obiekt ten znajduje się na wydźwignionym, w znacznym stopniu sztucznie usypanym, kolistym pagórku, położonym na skraju lewobrzeżnej części doliny Wisłoka (ryc. 1). Obecnie oddalony jest on niespełna 200 metrów od koryta rzeki. Po przeciwnej stronie ogranicza go droga główna z Rzeszowa do Jasła i Krosna oraz jej odnogi do Kobyła i Frysztać (ryc. 2). Właśnie, w trakcie przebudowy tego węzła komunikacyjnego w latach pięćdziesiątych XX wieku, wyniesienie to zostało częściowo przycięte od strony zachodniej. Niemniej jednak i dzisiaj ukształtowanie terenu odpowiada zarysowi parcel zarejestrowanych w najstarszych źródłach kartograficznych (na mapie Miegi z lat 1779–1782 oraz bardziej szczegółowych planach katastralnych z roku 1851 i 1875 – por. ryc. 3). Obecnie na pagórku stoi drewniany dom zbudowany przed II wojną światową oraz duży budynek gospodarczy (stodoła i obora). Całość użytkowana była jeszcze niedawno przez poprzednich właścicieli, a obecnie jest już pustostanem.

Stanowisko 2 w Twierdzy nie zostało do tej pory rozpoznane w wystarczającym stopniu, ani pod względem archeologicznym, ani nawet historycznym. W trakcie standardowych badań powierzchniowych wykonanych w roku 1992, Jan Gancarski nadał mu numer 3 w obrębie arkusza AZP 107–72 oraz numer 2 w obrębie miejscowości Twierdza¹. Na podstawie li-

teratury i notatek archiwalnych znajdujących się w archiwum Muzeum Okręgowego w Rzeszowie, określił je jako grodzisko wczesnośredniowieczne, pomijając późniejsze dzieje obiektu funkcjonującego jako zamek. Autor tych badań niekoniecznie zresztą musiał brać pod uwagę to miejsce, skoro nie zaznaczył dokładnej lokalizacji.

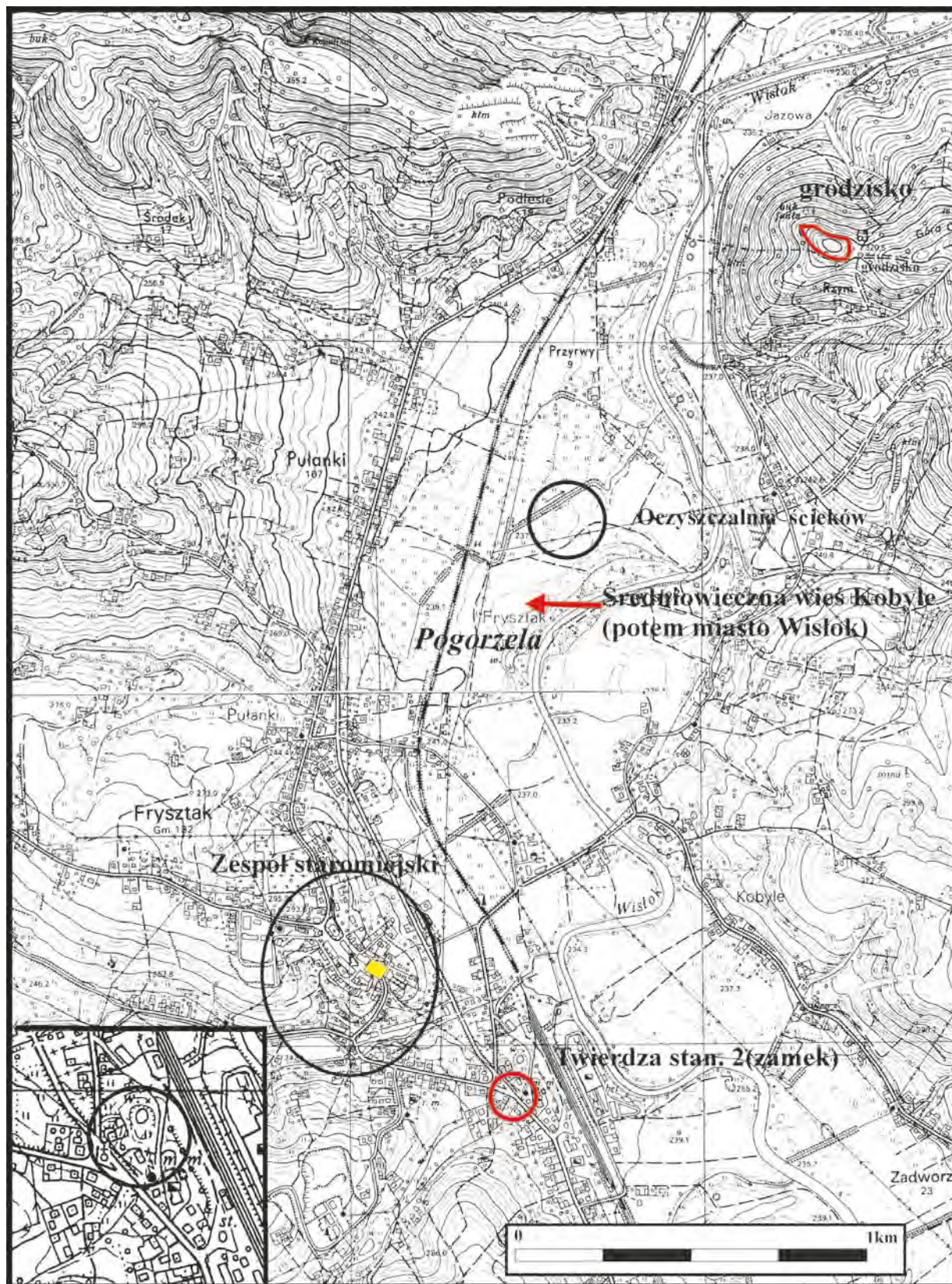
Z zamkiem miejsce to wiąże natomiast J. Piętniewicz (1927), A. Żaki (1959, s. 195), F. Kotuła (1974, s. 152–153) i tak samo zostało ono określone w monografii powiatu strzyżowskiego pod redakcją S. Cynarskiego (1980).

Pod względem konserwatorskim szerzej tym obiektem zajął się zespół Adama Sapety (W. Gorczak, A. Sapeta, B. Tondos, J. Tur 1988) w swoim studium historyczno-urbanistycznym dla gminy Frysztać. Zawarte w tym opracowaniu wnioski stały się podstawą wytycznych konserwatorskich zamieszczonych w planie zagospodarowania przestrzennego dla gminy Frysztać. Do dziś jednak dysponujemy w zasadzie luźnymi informacjami o zamku, nie znając szczegółowego narysu obiektu. Nie ulega natomiast żadnej wątpliwości, że dzisiejszy pagórek na skrzyżowaniu drogi głównej Rzeszów–Krosno i dróg pobocznych do Frysztać i Kobyła, jest zamczyskiem wymienianym przez źródła archiwalne. Nie zachowały się żadne opisy obiektu, który miał być rozebrany w XVII wieku, a pozyskany kamień posłużyć do wzniesienia dworu w Wiśniowej – siedziby Firlejów (J. Piętniewicz 1927, s. 97; H. Lawera, A. Bata 1999, s. 20). Na planie katastralnym z roku 1851 (ryc. 3²) widoczny jest niemal kwadratowy budynek murowany w północno-wschodniej partii parceli, który istotnie może być pozostałością po baszcie narożnej zamku, a niżej (już poza wzgórkim), drew-

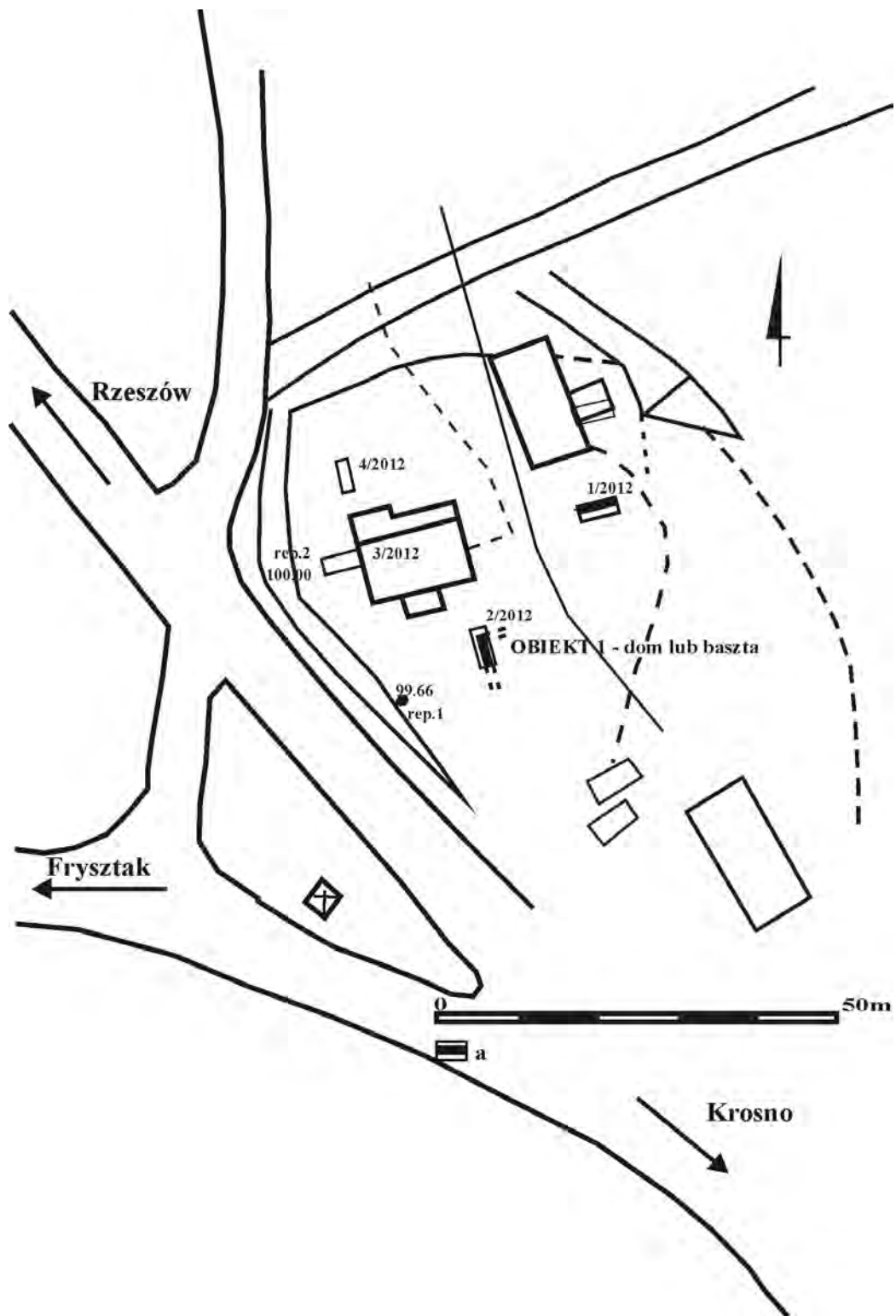
¹ Archiwum Działu Archeologicznego Muzeum Okręgowego w Rzeszowie – pozycja 93.

² Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół 1313, kataster gruntowy wsi Twierdza, sygn. 3158.

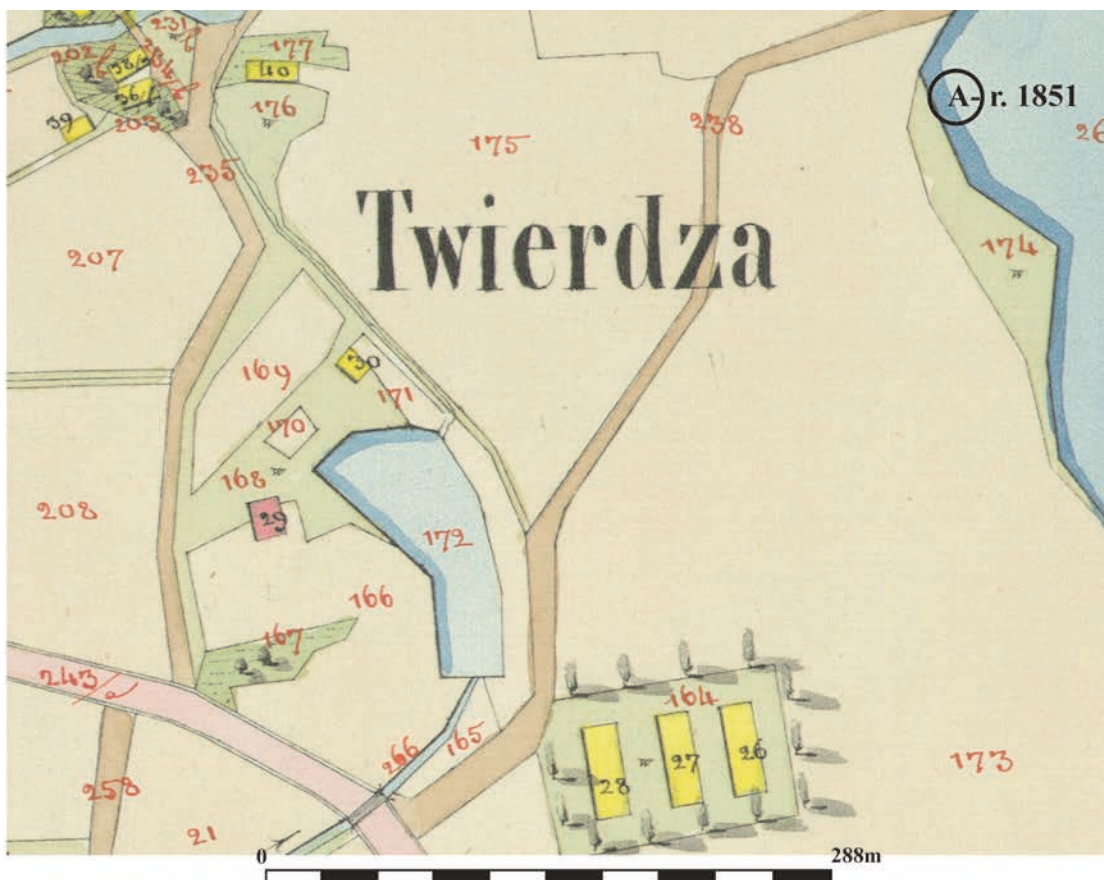
* Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, ul. 3 Maja 19, 35-030 Rzeszów, alubel@interia.pl

Ryc. 1. Średniowieczny zespół osadniczy w rejonie Frysztań, pow. Strzyżów, ze zbliżeniem lokalizacji stanowiska 2 w Twierdzy
 Abb. 1. Mittelalterlicher Siedlungskomplex aus der Umgebung von Frysztań, Kr. Strzyżów, mit der Nahaufnahme der Fundstellenlokalisierung Nr. 2 in Twierdza

Ryc. 2. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Plan wykopów archeologicznych zrealizowanych w roku 2012.
 a – mury kamienne zarejestrowane w wykopie archeologicznym
 Abb. 2. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Plan der archäologischen Grabungsschnitte aus dem Jahr 2012.
 a – Steinmauer in dem archäologischen Grabungsschnitt

Ryc. 3. Twierdza, pow. Strzyżów. Wycinek planu katastralnego z roku 1851 z rejonem zamczyska (u góry). APRzeszów, Zespół 1313, kataster gruntowy, sygn. 3158 oraz wycinek późniejszego szkicu indykacyjnego z roku 1875. APRzeszów, zespół 1313, sygn. 3831

Abb. 3. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Ausschnitt aus einem Katasterplan aus 1851 mit der Umgebung der Burg (oben) APRzeszów, Komplex 1313, Liegenschaftskataster, Sign. 3158 und Ausschnitt aus einer späteren Indikationsskizze aus 1875. APRzeszów, Komplex 1313, Sign. 3831

niane budynki. Na późniejszym planie (z roku 1875 – ryc. 3³), w miejscu tej baszty widzimy już budynek drewniany, który przesunięty jest nieco do środka majdanu, natomiast drewniane budynki u podnóża oraz zabudowania folwarczne od strony południowej zostały już zlikwidowane. Od wschodu, już poza zamkowym wzgórzem, w połowie XIX wieku widać rozległy staw zasilany potokiem przecinającym od południa drogę do Krosna. Te skromne dane o końcu funkcjonowania zamku uzupełnia notatka Barbary Stopyry z rzeszowskiej delegatury Urzędu Ochrony Zabytków, sporządzona w trakcie inspekcji konserwatorskiej w dniu 19 kwietnia 2011 roku⁴. Przeprowadziła ona wywiad z Zofią Skarpierz, córką byłego właściciela parceli według której, obecnie stojący dom drewniany wybudowany został w roku 1938 przez jej ojca – Stanisława Banasia. Wcześniej mieszkał on w stojącym w pobliżu dużym drewnianym domu o szerokich sieniach, który zakupiony został przez jego ojca – Adama Banasia. Według tej samej informatorki, miał on wyorywać na terenie zamczyska liczne fragmenty kafli. Informację tę potwierdził również właściciel sąsiadującej od południa parceli. Według tego ostatniego, kafle (w większości z zieloną polewą) występowały głównie w części południowo-wschodniej pagórka.

Jeszcze mniejszą ilością konkretów dysponujemy odnośnie powstania i funkcjonowania obiektu. Trzeba też podkreślić, że przez cały okres średniowiecza oraz wiek XVI, zamek był integralnie związany z Fryszlakiem i jego właścicielami. Sama zaś nazwa, pierwotnie odnosząca się tylko do obiektu obronnego, przeszła znacznie później (w XVII wieku) na wieś (wyciętą z obszaru pierwotnego nadania Fryszlaka). We wszystkich opracowaniach dotyczących Fryszlaka i jego okolic możemy znaleźć nieco informacji odnoszących się do omawianego obiektu z Twierdzy. Będą to czasem tylko krótkie wzmianki w wydawnictwach o charakterze popularyzatorsko-krajoznawczym (A. Bata, H. Lawera 1997; K. Szopa 2005; F. Kotuła 1969), ale też w bardziej analitycznych opracowaniach konserwatorskich (Z. Bienkowska, T. Piekarczyk 1981; W. Gorczak, A. Sapeta, B. Tondos, J. Tur 1988). Na szczególną uwagę zasługuje monografia powiatu strzyżowskiego napisana przez profesjonalnych historyków pod red. S. Cynarskiego (1980) oraz maszynopis miejscowego nauczyciela J. Piętniewicza (1927)⁵.

Ciekawie przedstawiają się początki wsi, a następnie miasta Fryszlaka z pierwotną nazwą Wisłok, odnotowaną w dwóch dokumentach lokacyjnych Kazimierza Wielkiego (K. Baczkowski 1980, s. 67–69). W roku 1352 zezwala on Krystynowi z Sobniowa na lokację na prawie magdeburskim wsi Kobyle na obszarze 60 łanów, a w roku 1366 miasta na obszarze tej wioski, ale już pod nazwą Wisłok. Miało się ono rozciągać po obu stronach rzeki na obszarze 200 łanów, począwszy od Pogorzela aż do osady Łąckie Poręby (*Lanczke Porambi*) (K. Baczkowski, 1980, s. 69; W. Gorczak, A. Sapeta, B. Tondos, J. Tur 1988 s. 8–9; J. Wyrozumski 1980, s. 133; J. Kurtyka 1996, s. 188). Odbiorcą tego dokumentu był Handzlinus zwany Rench. Dokument ten uważany jest za najstarszy akt lokacji miasta Fryszlaka, chociaż z nazwy nie zostało w nim wymienione (J. Wyrozumski

1980, s. 133). Wyżej przytoczone dokumenty wskazują jednoznacznie na teren doliny Wisłoka jako strefę pierwotnego osadnictwa średniowiecznego, a nie wyniosłą górę, na której znacznie później rozwinęło się miasto. W tej strefie znajduje się również miejsce późniejszego zamku w Twierdzy. Nie wydaje się, by te XIV-wieczne osady lokowane były na tzw. surowym korzeniu. W tym kontekście należy cofnąć się do starszej jeszcze fali osadniczej związanej z możnowładczym rodem Bogoriów i cystersami z Koprzywnicy. W grupie osad na Podkarpaciu, które w roku 1185 Mikołaj Bogoria przekazuje klasztorowi w Koprzywnicy, jako pierwotne uposażenie, znajduje się nieodległa wieś Lubla oraz Dobrzechów (K. Baczkowski 1980, s. 62; J. Kurtyka 1996, s. 196). Domyślać się można, że oprócz tych wsi wymienionych w dokumencie z roku 1185, istniały inne jeszcze osady, będące własnością książęcą. Nie była to zapewne strefa intensywnie zagospodarowana, ponieważ w trakcie badań powierzchniowych nie odkryto tutaj żadnego stanowiska wczesno- i późnośredniowiecznego. Także w trakcie prac ziemnych związanych z budową oczyszczalni ścieków i kanalizacji nie natrafiono na jakiegokolwiek ślady osadnictwa średniowiecznego (ryc. 1). Na uwagę zasługuje jednak obecność grodziska wczesnośredniowiecznego na pograniczu Jazowej i Kobyla, odkrytego na górze „Rzym”, znajdującej się w miejscu tzw. Bramy Fryszlackiej⁶ (A. Lubelczyk 1993, s. 197; 2006, s. 536–537). Materiał pozyskany z niewielkiego sondażu pozwala datować ten obiekt na młodszą fazę wczesnego średniowiecza. Jest to kilka ułamków ceramiki, fragment ostrogi żelaznej oraz bliżej nieokreślonego okucia żelaznego. Do tej pory nie udało się znaleźć do niego odpowiedniego zaplecza osadniczego. Grodzisko to nie funkcjonowało już oczywiście w momencie lokacji średniowiecznej wsi Kobyle i Wisłok.

Wracając do zawłości transformacji nazwy wsi, a potem miasta Fryszlak, zwrócić trzeba jeszcze uwagę na problem określenia momentu przeniesienia organizmu miejskiego z doliny Wisłoka na wyniosłą górę. Sama nazwa Fryszlak pojawia się po raz pierwszy w roku 1374 w dokumencie królowej Elżbiety Łokietkówny, na mocy którego cystersi z Koprzywnicy otrzymują Fryszlak w zamian za odebrane im przez Kazimierza Wielkiego Jasło (J. Wyrozumski 1980, s. 133). Wydaje się, że jeszcze w tym czasie miasto funkcjonuje u podnóża wzgórza, ale wkrótce wzniesiony mógł być już na nowym miejscu kościół, ponieważ pod rokiem 1375 wymieniane są świątynie zarówno w Kobylu, jak i Fryszlaku (J. Wyrozumski 1980, s. 135; K. Szopa 2005, s. 39). Ten pierwszy w niedługim czasie rozebrano, podłączając Kobyle do parafii Fryszlak. Przeniesienie miasta na dominujące wzgórze musiało dokonać się jeszcze w I. połowie XV wieku, albowiem na chorągiewce drewnianego kościoła, rozebranego w latach 1923–1924, widniała data 1442 (K. Szopa 2005, s. 40; W. Gorczak, A. Sapeta, B. Tondos, J. Tur 1988 s. 10, 17; J. Piętniewicz 1927. s. 47). Niektórzy uważają jednak, że ta translokacja miała miejsce dopiero na początku XVI wieku, już po całkowitym przejęciu miasta przez Fryszlackich (Z. Bienkowska, T. Piekarczyk 1981, s. 14).

Przy analizie rozwoju przestrzennego Fryszlaka, dość istotnym problemem jest ilość i miejsce lokalizacji dworów, będących siedzibami właścicieli miasta oraz wójtów. Dość powszechnie przyjmuje się, że siedzibą wójtów fryszlackich był

³ Ibidem, szkic indykacyjny, sygn. 3831.

⁴ Kopia notatki znajduje się w teczce miejscowości Archiwum Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Rzeszowie.

⁵ Archiwum Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu – delegatura w Rzeszowie.

⁶ Stanowisko Jazowa 2, odkryte w roku 1991 przez autora oraz J. Gancarskiego.

tw. dom na górze, znajdujący się naprzeciw kościoła (J. Piętniewicz 1927, s. 46; W. Gorczak, A. Sapeta, B. Todos, J. Tur 1998, s. 17), który przeniesiony miał być później do zamku wzniesionego przed wjazdem do miasta od strony Krosna. Pomijana jest chronologia obu obiektów. Rozstrzygnięcie kwestii lokalizacji tych siedzib w przeciągu całego średniowiecza i w wieku XVI jest bardzo trudne ze względu na skomplikowane stosunki własnościowe – najpierw królewsczyzna, potem własność klasztorna, a na końcu prywatni właściciele. Ponadto, wobec wzrastającej od 2. tercji XIV wieku pozycji Frysztaćkich, jeszcze przed formalnym przejęciem przez nich miasta w roku 1522, mogła istnieć w tym mieście nieformalna dwuwładza. Nie mamy żadnych informacji o siedzibie lub miejscu zatrzymywania się we Fryszaku cysterskiego przedstawiciela.

Odnosnie interesującego nas zamku, czy też tylko dworu w dzisiejszej Twierdzy, wydaje się że wzniesiono go bardziej w celu ekonomicznej kontroli szlaku handlowego, niż ze względów obronnych. Znajdował się przecież tuż przy drodze w kierunku przeprawy przez Wisłok.

W roku 1375 z ramienia nowych właścicieli, wójtostwo objął Jan, syn Bartolda i niejaki Harbard (J. Wyrozumski 1980, s. 134, przyp. 87; KDM III, nr 869). Nie wiadomo jak długo dzierżyli oni to wójtostwo, ale pewne jest, że jeszcze kilkakrotnie przechodziło ono z rąk do rąk, zanim w roku 1429 zostało sprzedane przez klasztor Janowi z Kołaczyc (J. Wyrozumski 1980, s. 136). Niewątpliwie jest on protoplastą rodu Frysztaćkich, gdyż często pojawia się w dokumentach z lat 1429–1452, w których określany jest jako „*Advocatus de Fristath*”, a w roku 1453 już jako wójt nobilitowany – „*Nobilis Johannes Advocatus de Fristath*” (J. Piętniewicz 1927, s. 37; J. Wyrozumski 1980, s. 116, 136). Wydaje się on być ojcem słynnego Mikołaja Frysztaćkiego – wojewody siedmiogrodzkiego i dowódcy rycerstwa polskiego na Węgrzech walczącego z Turkami, ale też czasem mieszkającego się w wewnętrzne walki o władzę w tym kraju (J. Piętniewicz 1927, s. 38–47). Był zaufanym człowiekiem Władysława Warneńczyka, prowadząc w roku 1436 i 1440 zastęp rycerstwa polskiego celem poskromienia rozruchów przeciw królowi (J. Piętniewicz 1927, s. 38–39). Wsławił się też w zwycięskiej bitwie z Turkami w roku 1443 (tamże, s. 39). Do tych wydarzeń odnosić się mogło malowidło w kościele, przedstawiające zwycięską konnicę (J. Piętniewicz 1927, s. 47). Za te zasługi został nobilitowany zapewne przez króla Władysława III oraz mianowany wojewodą siedmiogrodzkim. On i jego rodzina otrzymują tytuł szlachecki z herbem Radwan, to jest żółtą chorągiew kościelną w czerwonym polu (J. Piętniewicz 1927, s. 43). Brał niewątpliwie też udział w bitwie pod Warną, w której zginął król Polski, ale źródła nie przybliżają nam jego udziału w tej niechwalebnej bitwie. Bardziej chłodne stosunki łączyły go już z Kazimierzem Jagiellończykiem (J. Piętniewicz 1927, s. 39). Być może angażuje się w sprawy węgierskie jeszcze później i dlatego w czasie słynnego najazdu Węgrów na Podkarpacie w roku 1474, okolica Frysztaka została dotkliwie zniszczona. W kontekście tych wydarzeń nie wymienia go jednak żaden dokument. Mikołaj Frysztaćki pojawia się także w dokumentach dotyczących miasta i regionu. J. Piętniewicz (tamże, s. 47), datę roczną 1442 umieszczoną na chorągwi starego kościoła, wiąże z rozbudową lub odbudową świątyni przez Mikołaja. Temuż przypisuje też pełniejsze urządzenie omawianego obiektu. Według niego, w czasie kopania fundamentów znajdowano tutaj resztki zbroi rycerskich, kable,

płytki posadzkowe i kamienie ciosowe (tamże s. 46). Powtarzające się imiona w rodzinie Frysztaćkich nie pozwalają na jednoznaczne określenia poszczególnych ich członków. Nie wiemy więc jak długo żył nasz najsłynniejszy Mikołaj. Pojawiające się imię Mikołaj z końca XV i początku XVI wieku nie odnosi się już zapewne do niego, lecz do bratanka (J. Piętniewicz 1927, s. 61). Frysztaćcy już w 2. połowie XV wieku posiadali znaczny kompleks dóbr skupionych wokół Frysztaka. Powiększają swój stan posiadania jeszcze w początkach XVI wieku. W roku 1509, król Zygmunt Stary zezwala Mikołajowi Frysztaćkiemu na zakup od cystersów Frysztaka i Glinika, ale z niewiadomych przyczyn do transakcji tej dochodzi dopiero w roku 1522. Staje się to na mocy zamiany tych dóbr na nabyte wcześniej przez Frysztaćkich wsie Kozłówek i Oparówkę (S. Gawęda 1980, s. 96).

Wcześniej, tj. w roku 1502, Mikołaj i Paweł Frysztaćcy kupują kolejne części Niewodnej od Michała i Mikołaja Spargeltów, a od Kamienieckich wieś Przybówkę, którą wcześniej już dzierżawili (S. Gawęda 1980, s. 95).

Na początku XVI wieku wyraźnie wzrasta znaczenie gospodarcze i polityczne Frysztaka, o czym świadczy przeniesienie do niego w roku 1510 komory celnej z Wojnicza oraz uzyskanie prawa pobierania cła mostowego (J. Wyrozumski 1980, s. 137). W tej sytuacji większego znaczenia nabrał również zamek, funkcjonujący przy drodze prowadzącej do mostu na Wisłoku.

Zachowane źródła wskazują na dużą dynamikę w stosunkach własnościowych. Tak więc Paweł Frysztaćki, będący na początku XVI wieku właścicielem Cieszyny, Stępiny i Pstrągowej oraz części Kobyła, nabywa w roku 1513 w tym rejonie jeszcze Wiśniową, Wiśniówkę, Pstrągówkę oraz Jazową, ale już w roku 1520 te ostatnie wsie sprzedaje Jadwidze – wdowie po Spytku Jarosławskim (S. Gawęda 1980, s. 96).

Po Pawle Frysztaćkim majątek odziedziczyli w głównej mierze jego synowie Mikołaj i Jan oraz w mniejszej części, Marcin (tamże, s. 96). Widać, że jeszcze przed połową XVI wieku, Frysztaćcy szybko zaczęli się wyzbywać dóbr, które nabyli na początku tego stulecia (S. Gawęda 1980, s. 98; H. Lawera, A. Bata 1999, s. 19). Na mocy transakcji handlowych, a także częściowo małżeństw, Frysztak i okoliczne wsie przechodzą w większości w posiadanie Ankwiczków, a Frysztaćcy pod koniec XVI wieku opuścili już region strzyżowski (S. Gawęda 1980, s. 106).

Na początku XVII wieku właścicielami części dóbr frysztaćkich stają się również Rojowscy, którzy później objęli cały już Frysztak oraz Firlejowie. W tym czasie, w kontekście ostatnio wymienionej rodziny, pojawia się też nazwa wsi Twierdza, jednak w zachowanych dokumentach nadal nie jest wymieniany interesujący nas obiekt obronny. Na początku XVII lub nawet w końcu XVI wieku, właścicielem wsi Twierdza ma być Mikołaj Firlej, wojewoda lubelski, a po nim jego synowie (S. Gawęda 1980, s. 106; J. Piętniewicz 1927, s. 96). W roku 1640, właśnie od Firlejów kupują za 7000 zł wieś Twierdżę Wojciech i Barbara Wojakowscy (J. Piętniewicz 1927, s. 97), ale z kolei pod rokiem 1663 wymieniany jest znów Jan Firlej, jako kolejny właściciel Twierdzy (tamże, s. 94). W kontekście tych dwóch rodzin, J. Piętniewicz (1927, s. 99) przytacza ludowe podanie o tym, jak właściciele zamku w Twierdzy ofiarują Firlejom kamień na budowę dworu w Wiśniowej, pod warunkiem, iż go wywiozą w ciągu nocy. Ten wątek może być jednak tylko legendą, gdyż chronologicznie niektóre fakty nie pasują

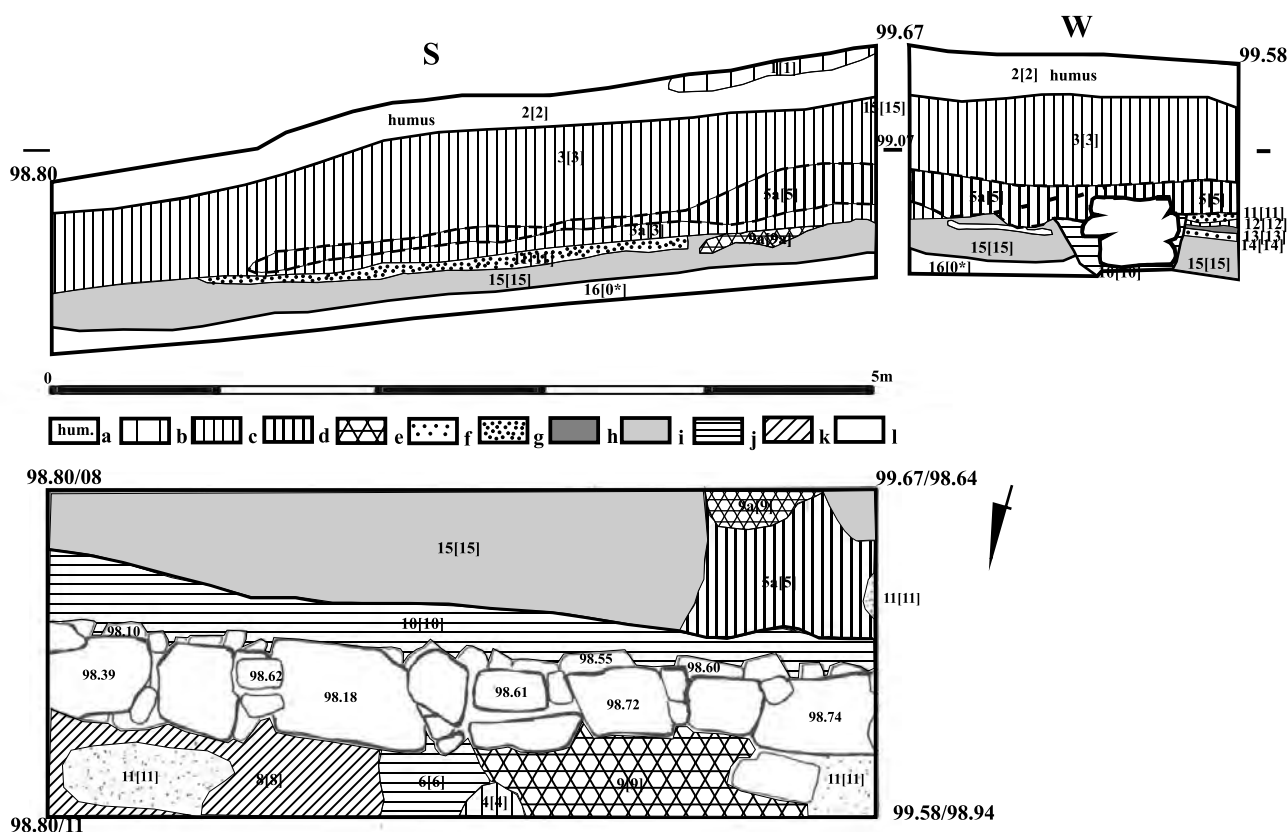
do siebie. Budowa dworu Firlejów w Wiśniowej miała miejsce na początku XVII wieku, a w tym czasie byli oni przecież właścicielami Twierdzy (wymienionej chyba przy tej okazji po raz pierwszy), a po drugie, w dotychczasowych opracowaniach przyjmuje się, że ostatecznego zniszczenia zamku dokonał w roku 1657 Rakoczy (J. Piętniewicz 1927, s. 98; K. Szopa 2005, s. 26). Niewykluczone jednak, że rozbiórka resztek murów miała miejsce dopiero w XIX wieku, w trakcie przebudowy dworu w Wiśniowej.

Pozwoliłem sobie szerzej przedstawić stosunki własnościowe we Frysztaku od późnego średniowiecza po wiek XVII, ponieważ w gronie ich właścicieli trzeba szukać fundatorów zamku. Rozpoznanie pozycji ekonomicznej i politycznej poszczególnych członków rodziny Frysztackich, pomocne będzie też przy analizie bogatego zbioru renesansowych kafli, które traktować należy jako przejaw przepychu i bogactwa omawianego obiektu. Do wątku tego wrócę po przedstawieniu wyników badań archeologicznych.

II. SPRAWOZDANIE Z BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

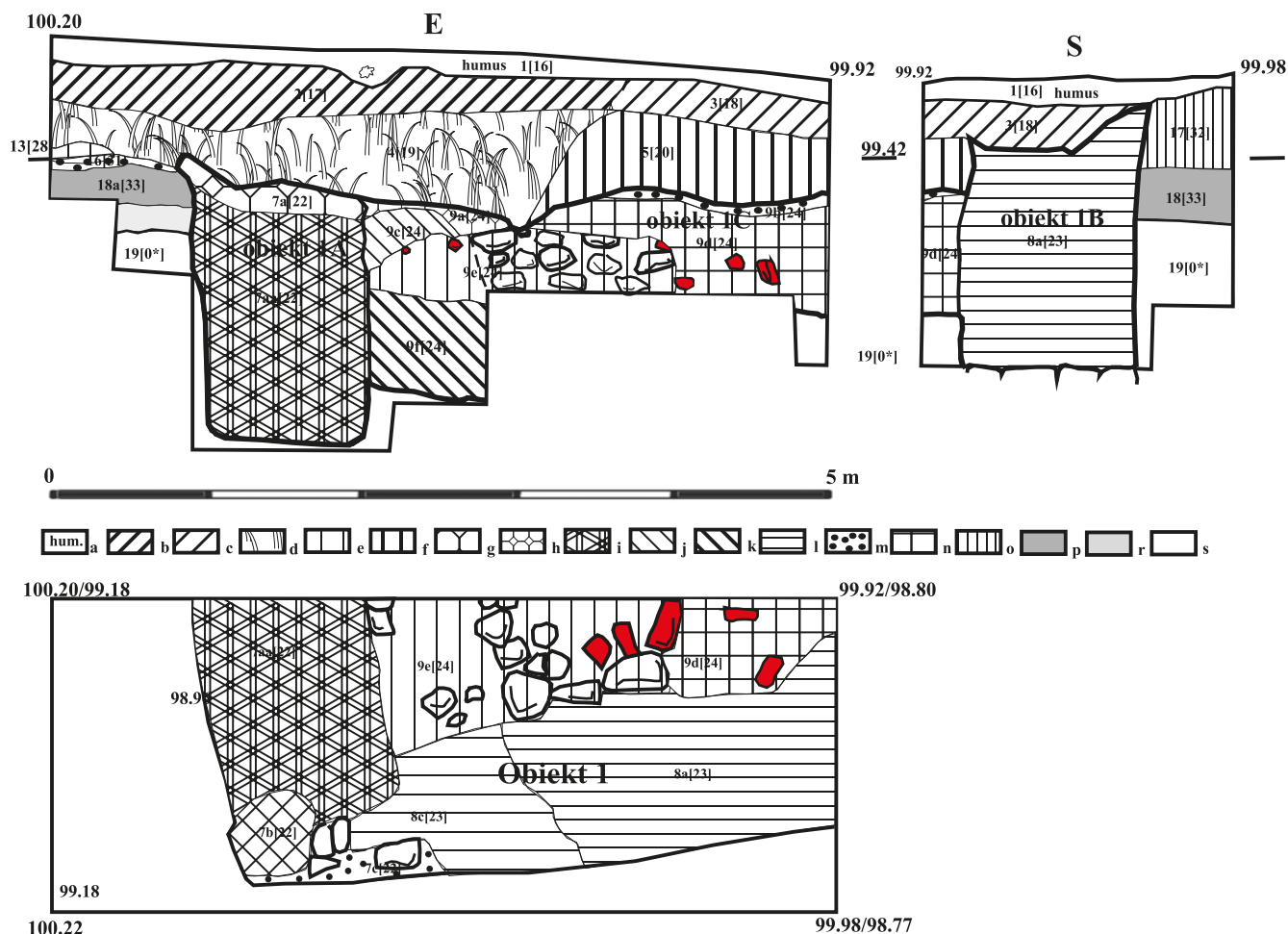
Program badań opracowany został pod kątem zamierzeń inwestycyjnych. W pierwszym etapie planowano rozpoznać ogólną stratygrafię na kulminacji i krawędzi wzgórza, gdzie spodziewano się natrafić na pozostałości murów dawnego dworu obronnego, a dopiero później, już po rozebraniu istniejącego

domu drewnianego, przebadac powierzchnię pod planowanym budynkiem. Do tej pory zrealizowano tylko I etap prac, rozpoznając powierzchnię 36 m² w obrębie 4 niewielkich wykopów archeologicznych o wymiarach 5 × 2 m oraz 4 × 1,5 m (ryc. 2). Prawdopodobnie na tym etapie zakończą się na dłuż-

Ryc. 4. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wykop 1/2012 – profil S i W oraz rzut poziomy na gł. 110 cm z obrysem muru kamiennego: a. humus współczesny; b. żółta ziemia – nasyp współczesny; c. żółta glina ze smugami szarej ziemi; d. zwięzła jasnobrązowa glina; e. gruz ceglany zmieszany z brunatno-bordową ziemią; f. zaprawa wapienna; g. zaprawa i drobne kamienie; h. pasmo ciemnoszarej ziemi z okruchami zaprawy; i. szara, zwięzła ziemia o popielatym odcieniu (humus pierwotny); j. wkop fundamentowy przy murze kamiennym; k. szara glina zbliżona do humusu; l. calec – jasnobrązowa, twaroplastyczna glina

Abb. 4. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Schnitt 1/2012 – Süd- und Westprofil und der Grundriss in der Tiefe von 110cm mit dem Umriss der Steinmauer. a. neuzeitiger Humus; b. gelbe Erde; – heutige Aufschüttung; c. gelber Lehm mit Streifen grauer Erde; d. dichter hellbrauner Lehm; e. Ziegelschutt vermischt mit der braun – roter Erde; f. Kalkmörtel; g. Mörtel und kleine Steine; h. Streifen dunkelgrauer Erde mit Mörtelfragmenten; i. graue, dichte graugetönte Erde (primärer Humus); j. Fundamentschacht an der Steinmauer; k. grauer dem Humus ähnelnder Lehm; l. anstehender Boden- hellbrauner, hartplastischer Lehm

Ryc. 5. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wykop 2/2012 – profil E i S oraz rzut poziomy na gł. 130 cm z zarysem XVII-wiecznego obiektu 1: a. humus współczesny; b. luźna, ciemnoszara ziemia pod humusem; c. luźna, szarobrunatna ziemia; d. luźna, ciemnoszara ziemia z okruchami cegły, kamieniami i nieliczną zaprawą; e. żółta ziemia o luźnej strukturze; f. brązowa ziemia; g. rumosz kamienny nad negatywem muru; h. j.w ale drobniejszy; i. ciemnoszara ziemia z niewielką ilością gruzu; j. brązowoszara ziemia; k. ciemnoszara ziemia o popielatym odcieniu; l. negatyw muru – beżowa glina; m. drobny rumosz kamienny i zaprawa, n. żółta glina i duże kamienie; o. żółto-brązowa ziemia o nasypowym charakterze; p. ciemnoszara ziemia o popielatym odcieniu (humus pierwotny); r. popielata, zwięzła ziemia; s. calec – jasnobrązowa, twaroplastyczna glina

Abb. 5. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Schnitt 2/2012 – Süd- und Ostprofil und der Grundriss in der tiefe von 130 cm mit dem Umriss des Objekts 1 aus dem 16. Jh. a. gegenwärtiger Humus; b. lockere dunkelgraue Erde unter dem Humus; c. lockere graubraune Erde; d. lockere dunkelgraue Erde mit Ziegelfragmenten, Steinen und spärlichen Mörtelfragmenten; e. gelbe Erde mit lockerer Struktur; f. braune Erde; g. Steinschutt über dem Mauernegativ; h. wie in „g“, aber feiner; i. dunkelgraue Erde mit kleiner Schuttmenge; j. braungraue Erde; k. dunkelgraue Erde mit grauer Tönung; l. Mauernegativ- beiger Lehm; m. feiner Steinschutt; n. gelber Lehm und große Steine; o. gelb-braune Erde mit Aufschüttungscharakter; p. dunkelgraue Erde mit grauer Tönung (primärer Humus); r. graue, dichte Erde; s. anstehender Boden- hellbrauner hartplastischer Lehm

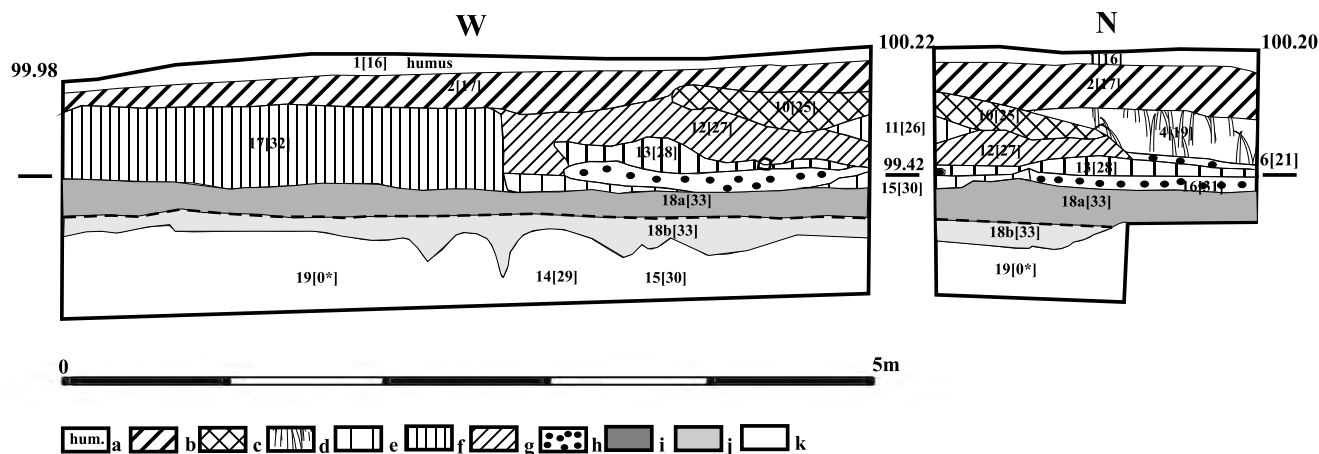
szy już czas badania archeologiczne⁷ i dlatego postanowiłem już teraz przedstawić krótkie sprawozdanie z dotychczasowych prac, a przede wszystkim zwrócić uwagę na ciekawy zbiór kafli jaki pozyskano w trakcie ich realizacji.

W sumie pozyskano 714 artefaktów, tj. 318 fragmentów ceramiki, 377 fragmentów kafli, 1 całą cegłę palcówkę, 5 frag-

mentów naczyń i butelek szklanych, 1 bryłę skorodowanych gwoździ, 11 kości i 1 krzemień. Niemal w całości reprezentuje on okres nowożytny (697 artefaktów), a ponadto, późne średniowiecze – 14 fragmentów ceramiki; wczesne średniowiecze – 1 fragment ceramiki oraz pradzieje – 1 fr. ceramiki i 1 krzemień. Najwięcej materiału pozyskano z wykopu 3/2012 i 2/2012, przy czym były to głównie kafle renesansowe w wykopie 3/2012 oraz kafle XVII-wieczne w wykopie 2/2012.

Wykop 1/2012 odcięty został na linii wykreślonej od punktu przyłącza gazu na ścianie wschodniej obecnego budynku, w odległości od 15 do 20 metrów od niego (ryc. 2). Założony został na przejściu wypłaszczonego majdanu w stok. Spodziewaliśmy się tutaj natrafić na mur obwodowy zamku, a tymczasem zaraz pod humusem pojawiać się zaczęła czysta, jasnobrązowa glina, którą momentami przyjmowano za calec.

⁷ Wynika to z „konfliktu interesów” między służbą konserwatorską a właścicielem parceli. Wydaje się, że nie ma tutaj dobrych rozwiązań dla samego stanowiska, gdyż pozostawienie obiektu w obecnym kształcie z drewnianym budynkiem wymagającym kapitalnego remontu, a zwłaszcza niepotrzebnej już nikomu stodoły, psuje harmonię z otoczeniem. Z drugiej strony, służba konserwatorska obawia się, że wydanie zgody na budowę nowego budynku stanie się początkiem niekontrolowanej zabudowy stanowiska.

Ryc. 6. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wykop 2/2012 – profil W i N: a. humus współczesny; b. luźna, ciemnoszara ziemia pod humusem; c. drobny rumosz ceglany; d. luźna, ciemnoszara ziemia z okruchami cegły, kamieniami i nieliczną zaprawą; e. żółtobieżowa ziemia e. żółta ziemia o luźnej strukturze; f. żółtobrazowa ziemia o nasypowym charakterze; g. ciemnoszara ziemia o brunatnym odcieniu; h. drobny rumosz kamienny i zaprawa. Ciemnoszara ziemia o popielatym odcieniu (humus pierwotny); j. popielata, zwięzła ziemia; k. calec – jasnobrazowa, twaroplastyczna glina

Abb. 6. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Schnitt 2/2012 – West- und Nordprofil a. gegenwärtiger Humus; b. lockere dunkelgraue Erde unter dem Humus; c. feiner Ziegelschutt; d. lockere dunkelgraue Erde mit Ziegelfragmenten, Steinen und wenigen Mörtelfragmenten; e. gelb- beige Erde; e. gelbe Erde mit lockerer Struktur; f. gelbbraune Erde mit Aufschüttungscharakter; g. dunkelgraue Erde mit brauner Tönung; h. feiner Steinschutt mit Mörtel; i. dunkelgraue Erde mit grauer Tönung (primärer Humus); j. graue dichte Erde; k. hellbrauner hartplastischer Lehm

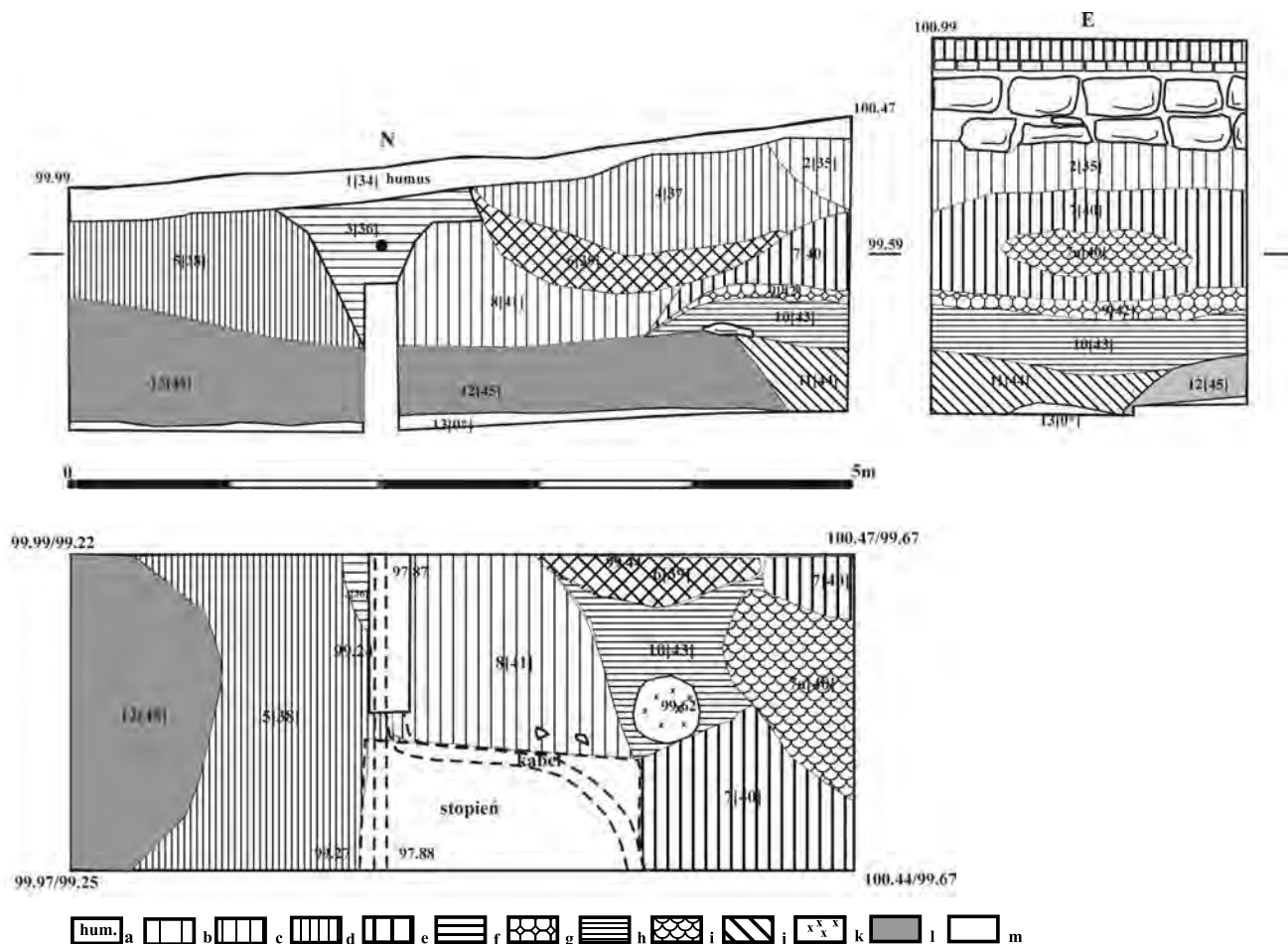
Z warstwy tej pozyskano jednak nieliczny i mało charakterystyczny materiał ceramiczny o chronologii nowożytnej (nie wcześniej niż 2 połowa XVII wieku). Tymczasem pod nią, na głębokości od 60 do 100 cm, odsłoniła się korona muru kamiennego spojonego cienką warstwą zaprawy glinianej lub nawet luźno ułożonego (ryc. 4). Jest to już dolna partia fundamentu złożona z trzech warstw kamieni o miąższości do 40 cm. Mur ten, o szerokości 50–60 cm, przechodzi przez całą długość wykopu i nie uchwyciono żadnego narożnika. Tak więc ma on przebieg całkowicie odmienny od spodziewanego. Nie może być murem obwodowym, lecz raczej jest pozostałością domu zamkowego lub wieży. Zachowane na poziomie korony pasmo zaprawy wapiennej świadczy, że fundament był płytki i nie mógł być oparciem dla murowanej budowli. Zarejestrowano tutaj istotne relacje stratygraficzne (ryc. 4):

- po pierwsze, nad calcem odnotowano poziom szarej, dość zwięzłej ziemi (w. 15[15]), która jest zapewne poziomem humusu z okresu sprzed budowy zamku. Warstwa ta występowała we wszystkich wykopach,
- po drugie, wkop fundamentowy (w. 10[10]) rozciął tę warstwę humusu,
- po trzecie, na profilu zachodnim i północnym zachował się poziom budowlany w formie cienkiej warstwy zaprawy (w. 11[11]),
- po czwarte, gruba warstwa jasnobrazowej gliny, która pojawiła się pod humusem, zalegała bezpośrednio na koronie muru, a więc narzucona została już po rozebraniu obiektu wzniesionego na tym fundamencie. Pozyskany materiał nie świadczy raczej o tym, aby akcja niwelacyjna miała miejsce w najstarszych fazach funkcjonowania zamku, czyli mur kamienny i obiekt uległ likwidacji w końcowej fazie istnienia zamku lub znacznie później.

Wykop 2/2012 założono po stronie południowej istniejącego domu drewnianego, odcinając go w odległości od 6

do 11 metrów od narożnika SE budynku (ryc. 2). Południowy koniec wykopu sięgał niemal samej granicy parceli i także znalazł się na przejściu majdanu w łagodniejszy stok. W wykopie tym uchwyciono negatyw regularnego, prostokątnego obiektu, z zachowanym północno-zachodnim narożnikiem (ryc. 5). Obiekt ten dość wyraźnie zaczął się odznaczać już na głębokości 65 cm od powierzchni, a w jego partii przydennej odsłonięto resztki muru kamiennego o szerokości 110 cm. Mur ten wchodzi w profil wschodni i południowy wykopu. Obiekt jest dość dobrze zakotwiczony pod względem stratygraficznym (ryc. 5–6). Wcina się w gliniasty calec, a sam rozcina szereg otaczających go warstw kulturowych, w tym dwa poziomy rejestrowane w innych wykopach tj. poziom szarej, zwięzłej ziemi nad calcem (pierwotny humus – w. 18[33]) oraz warstwę jasnobrazowej gliny o charakterze niwelacyjnym, podobnej do tej z wykopu 1 i 3/2012 (w. 5[20]). W naszym przypadku ma ona jednak zdecydowanie starszą metrykę niż w wykopie 1/2012, albowiem rozcina ją nie tylko omawiany obiekt, ale również szereg innych warstw z narożnika NW wykopu. Wszystko wskazuje na to, że obiekt ten zlikwidowany został już w wieku XVII, albowiem znajdowano w nim ceramikę i kafle z tego czasu. Nie można kategorycznie się wypowiadać w kwestii momentu jego wzniesienia, bo ani spod stopy muru, ani nawet z humusu pierwotnego nie pozyskano żadnego materiału archeologicznego. Na uwagę zasługuje też fakt, że z boku obiektu nie ma śladów dochodzącego do niego muru obwodowego. Na obecnym etapie rozpoznania przyjąć można, że odsłonięty obiekt jest pozostałością luźno stojącej budowli wewnątrz zamku.

Natomiast rejestrowane warstwy luźnej ziemi i cegliny w północno-zachodnim narożniku wykopu są świadectwem innych działań inwestycyjnych (ryc. 6). Pozyskano stąd trochę ceramiki późnośredniowiecznej i wczesnonowożytnej.

Ryc. 7. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wykop 3/2012 – profil N i E oraz rzut poziomy na gł. 80 cm: a. humus współczesny; b. jasnożółta, bardzo luźna ziemia; c. żółta glina o nasypowym charakterze; d. żółtobrązowa glina z szarymi smugami; e. żółtojasnobrązowa ziemia z kaflami; f. zasypisko wkopu nad kablem – żółtobrązowa ziemia; g. rumosz ceglany; h. jasnobieżowa ziemia; i. szarobrązowo-żółto-brązowa ziemia; j. brązowa, dość ciemna ziemia; k. ułamki kafla; l. ciemnoszara ziemia o popielatym odcieniu (humus pierwotny); m. całec – jasnobrązowa, twaroplastyczna glina

Abb. 7. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Schnitt 3/2012 – Nord- und Ostprofil wie auch Grundriss in der Tiefe von 80 cm. a. gegenwärtiger Humus; b. hellgelbe sehr lockere Erde; c. gelber Lehm mit Aufschüttungscharakter; d. gelb-brauner Lehm mit grauen Streifen; e. gelb-hellbraune Erde mit Kacheln; f. Schachtverfüllung über der Leitungskabel- gelb-braune Erde; g. Ziegelschutt; h. hellbeige Erde; i. grau-braun-gelbbraune Erde; j. braune ziemlich dunkle Erde; k. Kachelfragmente; l. dunkelgraue Erde mit grauer Tönung (primärer Humus); m. anstehender Boden -hellbrauner hartplastischer Lehm

Wykop 3/2012 założono przy ścianie zachodniej istniejącego budynku w odległości 1 metra od północno-zachodniego narożnika drewnianej części budynku. Miał on na celu rozpoznanie stratygrafii i pozostałości zamku w strefie planowanej budowy nowego domu oraz przy skarpie wzgórza. Jak już wspomniałem wcześniej, wzgórze zamkowe od tej strony zostało przycięte w czasie przebudowy drogi w latach pięćdziesiątych XX wieku. Obecnie po jej obrzeżu biegną dwie linie telekomunikacyjne prowadzone kablem ziemnym, co znacznie utrudnia założenie tutaj sondaży. Wykop 3/2012 wyeksplorowano do głębokości 180 cm, osiągając poziom calca na głębokości 140–180 cm (ryc. 7). Zaraz pod humusem wystąpiła żółto-jasnobrązowa glina o nasypowym charakterze (w. 3[36]), a w niej na głębokości 80 cm zarejestrowano obecność jakiegoś opancerzonego kabla (wg informacji uzyskanej w wydziale geodezji Starostwa w Strzyżowie jest to bardzo stary kabel telekomunikacyjny). Tutaj zaznaczyć trzeba, że w profilach wykopu nie odznacza się w sposób wyraźny wkop pod

ten kabel. W części wschodniej wykopu (przy ścianie domu), na tej głębokości stwierdzono nieregularne pasmo nieco ciemniejszej ziemi, a następnie warstwy żółtej gliny (7[40] i 8[41]), z których zaczęto wybierać renesansowe kafle: z wielobarwną rozetą kwiatową, zielone i brązowe kafle z kopułką; kafel z portretem damy oraz niezwykle interesujący fragment kafla przedstawiający Jonasza. W dolnych partiach wykopu odnotowano humus pierwotny w postaci ciemnoszarej ziemi o brązowym odcieniu (w. 12[45]). Ciekawe, że strop tej warstwy wyraźnie opada w miarę przybliżania się do ściany budynku, a więc odwrotnie w stosunku do dzisiejszej konfiguracji terenu. Z warstwy tej nie pozyskano niestety żadnego materiału datującego. W profilu czołowym (wschodnim) widzimy fundament domu zmurowany z dwóch warstw cegły i dwóch warstw kamieni, ze stopą na głębokości 20 cm. Pod ten fundament podchodzi warstwa niwelacyjna z kaflami renesansowymi oraz humus pierwotny i zalegająca na nim brązowa ziemia (ryc. 7).

Wykop 4/2012 o wymiarach 4 × 1,5 m założono w części północno-zachodniej obiektu, tj. na przedłużeniu lica ściany zachodniej, w odległości 3 metrów od narożnika NW przybudówki. Miał on na celu rozpoznanie terenu po północnej stronie istniejącego budynku. Wzgórze od tej strony zostało już poważnie zniwelowane w przeszłości, a o małej jego stabilności świadczy widoczne rozwarście między ścianami domu właściwego i przybudówki.

W wykopie tym, w jego północnej części, odnotowano fragment wąskiego murku wzniesionego z dwóch warstw

kamieni, który może być pozostałością ogrodzenia o późnej metryce. Na murze tym zalegają warstwy żółtej i żółto-brązowej ziemi o charakterze niwelacyjnym. W północno-zachodnim narożniku wykopu odnotowano nad calcem niewielki fragment pierwotnego humusu (jak w wykopach 1–3/2012), zaś w południowo-wschodnim narożniku, głęboki wkop wykraczający poza wykop w kierunku południowym i wschodnim. Ten ostatni ma bardzo późną (XIX- lub XX-wieczną) metrykę, poświadczoną fragmentem butelki z wytłoczonym napisem.

III. PREZENTACJA KAFLI

I. PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE

W trakcie przeprowadzonych badań wykopaliskowych znaleziono 9 mało charakterystycznych fragmentów kaflí garnkowych i miskowych, które formalnie zaliczyłem do średniowiecznego horyzontu chronologicznego, chociaż równie dobrze pochodzić mogą już z wieku XVI. Są to grubsze fragmenty den kaflí garnkowych, być może tego samego typu co w Czudcu (A. Lubelczyk 2008, tabl. IX) oraz cienkościenne, prosto ścięte krawędzie kaflí garnkowych lub miskowych o czworobocznym otworze. Te ostatnie sporadycznie występowały w Czudcu i nieco częściej natrafiano na nie na zamku „Golesz”, skąd pozyskano nawet kompletny egzemplarz⁸. Formą nawiązującą do kaflí miskowych z Solca nad Wisłą, które M. Dąbrowska (1987, s. 84; il. 7:9) datuje na przełom XV i XVI wieku lub do XVI-wiecznego kafla z Jarosławia (M. Dąbrowska 1987, il. 10: 10). Fragmentaryczność zachowania naszego materiału nie pozwala na bliższe określenie formy i chronologii tej kategorii zabytków.

Na szczególną uwagę zasługuje jedyny, ale bardzo okazały kafel płytowy, który nie został pozyskany w trakcie omawianych badań archeologicznych, lecz znaleziony przypadkowo jeszcze w latach 50. lub 60. XX wieku (K. Szopa 2005, s. 26; F. Kotula 1969, s. 70–71)⁹. Obecnie znajduje się on w zbiorach Muzeum Regionalnego w Jaśle (nr inw. 299). Zakupiony został w roku 1971 od jednej z mieszkańek Twierdzy¹⁰ (tabl. I, 3; III, 1). Jest to kompletny kafeł narożnikowy o wymiarach 20 × 19 × 12 cm, z zagłębionym na około 2 cm licem frontowym, obwiedzionym trójkątną ramką dookoła i płyszym licem bocznym. Płytką licową ozdobioną jest przedstawieniem lwa heraldycznego w koronie¹¹, zaś lico boczne pokryte zostało mocno sty-

lizowanym ornamentem roślinnym¹². Może on być datowany jeszcze na wiek XV. Krawędź kafla na styku obu płaszczyzn ozdobiona jest plastycznym, skręcanym wałkiem. Ze względu na swoje położenie w bryle pieca, ma charakterystycznie uformowaną komorę – czworoboczną w ogólnym zarysie, ale podciętą od dołu w celu osadzenia kolejnego kafla w piecu. Kafel ma barwę cegląstą i nie jest szkliwiony, zaś wewnętrzna powierzchnia komory jest mocno odymlona.

II. KAFLE RENESANSOWE

Niemal wszystkie kafle, które określiłem jako renesansowe, pozyskane zostały z warstwy niwelacyjnej 7[40] i 8[41] w wykopie III/2012, założonym niemal na samej skarpie sztucznego pagórka¹³. W podobnej warstwie, na stoku północnym wyniesienia (w wykopie IV/2012) znaleziono 2 większe fragmenty kaflí z ornamentem roślinnym w postaci winnej latorośli (tabl. VI, 3). Natomiast z wykopu II/2012, po stronie południowej stanowiska, pozyskano tylko kilkanaście mniej charakterystycznych fragmentów kaflí renesansowych (tabl. VI, 4). Wszystkie one formowane były w matrycy. W sumie z okresem renesansu powiązано 273 fragmenty kaflí, ale w tym tylko 98 pochodzi z bardziej charakterystycznych części licowych. Są to głównie fragmenty kaflí wypełniających, ale również kaflí gzymsowych, fryzowych i sterczyn oraz dachówek piecowych. Jest to zbiór dość jednolity pod względem budowy, ale różnorodny w ornamentyce i barwie. Z pierwotnie rozdrobnionego materiału udało się wykleić kilka, prawie całych płytek licowych kaflí, które w toku analizy stały się niejako formami przewodnimi, pozwalającymi wiązać małe fragmenty z poszczególnymi typami. Niestety, te najbardziej reprezentacyjne egzemplarze mają z reguły szczątkowo zachowaną komorę, stąd też w materiale graficznym zrezygnowano z prezentowania ich profilu bocznego. Dobre pojęcie o profilu tych wytworów daje nam kafeł z kompletną komorą i obramowaniem lica, z oderwaną jednak centralną płytką licową (tabl. VII, 1). Uzupełnia to jeszcze seria większych fragmentów kołnierzy kaflí (ryc. 8), w tym kilka z pełnym profilem i zachowanym niekiedy śladem po

⁸ Badania autora. Materiał w tej kategorii zabytków nie został jeszcze opracowany.

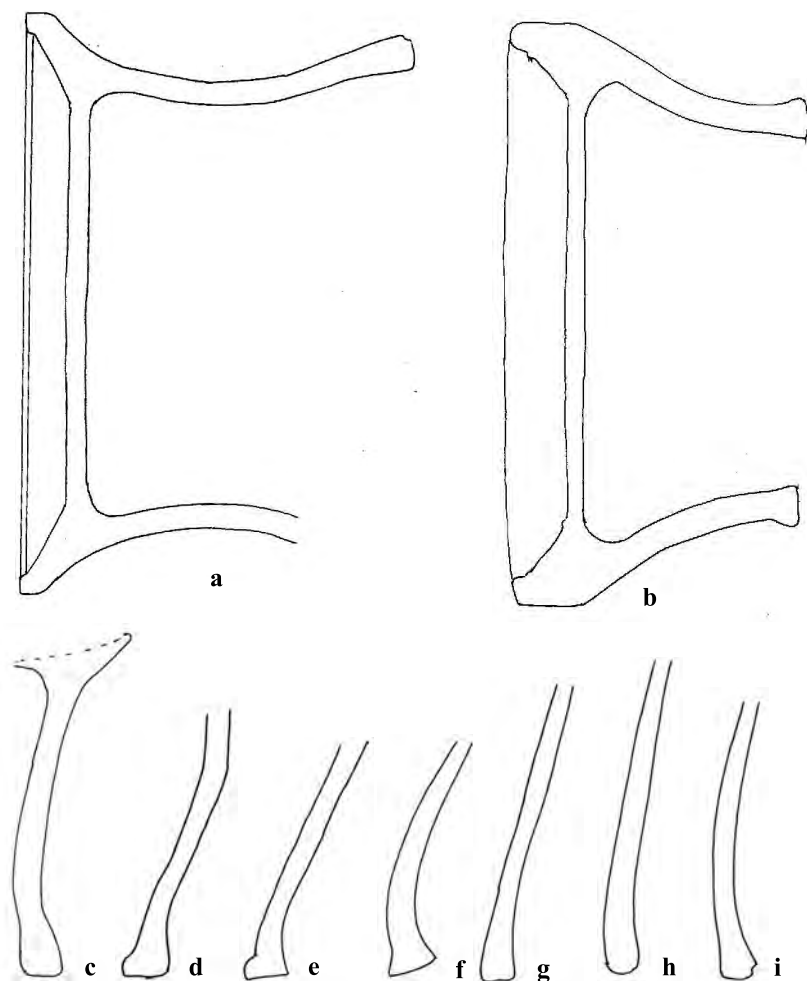
⁹ F. Kotula znalezienie kafla łączy z przycięciem skarpy wzgórza w trakcie przebudowy drogi głównej do Krosna, a K. Szopa mówi o latach sześćdziesiątych. Spotkałem się także z informacją, że wydobyty został w trakcie kopania studni.

¹⁰ Do publikacji regionalnych dostały się nieścisłe informacje o miejscu przechowywania kafla. Jeszcze K. Szopa, w publikacji: „Parafia Frysztak w latach 1918–1945”, s. 26 podaje, że znajduje się w rękach prywatnych. Według danych z karty katalogowej Muzeum Regionalnego w Jaśle, zakupiony został w roku 1971 od Ireny Lubojemskiej, zam. Twierdza 102, a kafeł znaleziony został przez jej męża.

¹¹ Nazwą sceny i interpretacją wizerunku zajął się F. Kotula 1969, s. 70 (niemal cała strona).

¹² Taki ornament występował na kaflach pozyskanych ze spalonego w roku 1474 obiektu na zamku „Golesz”.

¹³ Jest to warstwa czystej, żółtej gliny nie zawierająca gruzu, zalegająca na głębokości od 70 do 130 cm, która podchodzi pod fundament istniejącego domu drewnianego.

Ryc. 8. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Zestawienie podstawowych profili komór kaflí renesansowych

Abb. 8. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Zusammenstellung der Grundprofile von Renaissancekacheln

odklejonej płytce licowej. Na tej podstawie przyjąć można, że głębokość kafla wynosiła od 11 do 14 cm.

Pozyskane z warstwy niwelacyjnej kafle nie stanowią zespołu zwartego, ale zwraca uwagę stosunkowo niewielka rozpiętość chronologiczna materiału. Podstawą przy określaniu chronologii stały się odniesienia do innych stanowisk. Wykorzystano przy tym głównie kompleksowe opracowanie kaflí M. Dąbrowskiej (1987) i zwięzłą, ale syntetyczną pracę J. Okońskiego (1988), dotyczącą typologii i zmienności dekoracji kaflí w Polsce. Brano też pod uwagę publikacje pokonferencyjne związane z kaflarstwem (A. Gruszczyńska, A. Targońska 1994; C. Strzyżewski 1993) oraz pojedyncze artykuły dotyczące tematu. Analogie znajdowano najczęściej w najbliższym regionie – Bieczu, Będziemyślu, Czudcu i Rzeszowie oraz w stołecznym wówczas Krakowie.

A. Kafle wypełniające

Są to kafle tworzące główny trzon pieca, to znaczy skrzynię dolną i nadstawę, stąd zawsze jest ich najwięcej. Chcąc usystematyzować ten rodzaj kaflí w naszym zbiorze, wyróżniłem wśród nich pewne grupy (I–III), stosując najpierw kryterium morfologii, a dopiero potem rodzaj i styl ornamentu.

I. Kafle z mocno zagłębioną płytką licową, otoczoną szeroką i skośną bordiurą

Zdecydowana większość kaflí wypełniających w naszym zespole prezentuje typ z mocno zagłębioną płytką licową otoczoną szeroką i skośną bordiurą. Różnią się między sobą wysokością ramki, rodzajem i głębokością ornamentu oraz barwą polewy. Płytką licową zagłębioną około 2 cm względem krawędzi kafla, zdobiona jest głębokim reliefem w formie rozet lub innego ornamentu roślinnego, przedstawień figuralnych lub scen biblijnych. Natomiast, szeroką listwę o skośnie nachylonej płaszczyźnie, która otacza lico, ozdabia ciąg stykających się rombów, załamująca się wstęga, falista pręga, wić roślinna lub pasmo trójkątnych, wielobarwnych pól. Lico kafla zbliżone jest do kwadratu o boku około 20 cm. Korpus kafla, o długości około 12 cm, łączy się płynnie z płytką licową i zwęża się łagodnie w kierunku wylotu komory, ale w niewielkiej odległości przed nim odgina się znów na zewnątrz. Otwór komory jest kolisty lub czworoboczny, ale z mocno zaokrąglonymi narożnikami, zaś jego krawędź spłaszczona i lekko wyciągnięta na zewnątrz, rzadziej zaokrąglona. Wnętrze komory bardzo często jest mocno odymione, a na płytce licowej od tej strony widoczne są ślady ugniatania palcami i odcisk tkaniny.

Profil kafla, szeroka oraz skośnie nachylona bordiura oraz zagłębiona płytką ozdobiona ornamentem reliefowym, a także wielobarwne polewy są głównym wyznacznikiem II okresu rozwoju kaflarstwa, przypadającego na okres od początku XVI wieku do lat 60. tegoż stulecia (M. Dąbrowska 1987, s. 80; 2005, s. 82; M. Piątkiewicz-Dereniowa 1960, s. 309; J. Okoński 1988, s. 56, 59).

Ze względu na ornament i polewę wyróżnić można:

I.1. Kafle z ornamentem portretowym

I.1.1. Kafel z przedstawieniem damy (tabl. I, 1; II, 1)

Prawie kompletne lico kafla, z plastycznym przedstawieniem kobiety ubranej w renesansowy strój, z suknią o bufiastych rękawach i wyraźnie wymodelowaną fryzurą. Lico otoczone jest szeroką i skośną listwą, ozdobioną stylizowaną wicią roślinną czy też kielichami kwiatów. Całość pokryta została szarozieloną polewą nienajlepszej jakości, a od spodu płytka jest mocno odymiona. Kafel ma szerokość 20 i wysokość 19,2 cm, a kołnierz jest tylko minimalnie zachowany.

Przedstawienia portretowe władców i możnych często występują na kaflach z pierwszej połowy XVI wieku, przy czym te ukazane w pozycji do pasa lub samo popiersie, charakterystyczne są już dla okresu rozwiniętego renesansu (M. Dąbrowska 1987, s. 127; 2005, s. 83; J. Okoński 1988, s. 59). Takowe znamy z nieodległego od naszego obiektu Biecza (G. i T. Ślawscy 1994, s. 223, ryc. 29).

I.2. Kafle z rozetą

Motyw rozety, jako element wystroju lica kafla jest powszechny przez cały wiek XVI (M. Dąbrowska 1987, s. 130, 131; 2005, s. 84; J. Okoński 1988, s. 60; M. Piątkiewicz-Dereniowa 1960, s. 323, 325), przy czym pod koniec tego stulecia ulega już znacznej stylizacji (M. Dąbrowska 1987, s. 33; 1993, s. 22; J. Okoński 1988, s. 62). Jak zobaczymy niżej, może ona przybierać różną formę nawet na jednym stanowisku. Motyw ten występuje już na wczesnorenesansowych kaflach z Wawelu (M. Dąbrowska 1987, s. 131; M. Piątkiewicz-Dereniowa 1960, s. 325, ryc. 30, 34–38), ale często najbliższe analogie znajdujemy w nieodległych miejscowościach – Bieczu (G. i T. Ślawscy 1994, s. 227, ryc. 9, 27, 28–30) i Będziemyślu (S. Czopek 1994, ryc. 16, 17). Mogą się różnić kolorystyką polewy.

I.2.1. Kafle pokryte wielobarwną polewą i rozetą kwiatową na płycie

Zestawem barw nasze artefakty przypominają najbardziej kafle z Inowłodzia (I. Motylewska 2008, s. 17, tabl. XXII, XXIII), datowane na I ćwierć XVI wieku. Chociaż nie spotkaliśmy tutaj identycznych okazów, to jednak i inne elementy ornamentu na obu obiektach są porównywalne – kształt płatków, a czasem również ornament na skośnej bordiurze (tamże, tabl. XXIII, XXVII, 2). Pod względem ornamentyki skośnej listwy otaczającej lico, więcej analogii znaleźć można natomiast w Bieczu (G. i T. Ślawscy 1994, ryc. 27, 28). Podobnie ukształtowane kwiaty w rozecie występują także w Będziemyślu (S. Czopek 1994, ryc. 10, 16), ale te z kolei nie są glazurowane, a ponadto inaczej uformowana jest krawędź kafla. Biorąc pod uwagę kompozycję rozety, w analizowanym materiale z Twierdzy, wyróżnić można:

I.2.1–1. Rozety ze stylizowanym kwiatem skomponowanym po przekątnej kafla

W grupie tej znajduje się jedna, prawie kompletna płytka licowa z trójlistną rozetą lub raczej kwiatem ułożonym po przekątnej (tabl. III, 3; IV, 2). Ornament centralny pokryty jest białobłękitną polewą na ciemnobrązowym tle. Skośną i szeroką bordiurę zdobi natomiast pasmo trójkątnych pól barwy żółtej, brązowej i błękitnej, które przypomina ornament tzw. łamanej wstęgi. Na wewnętrznej stronie lica widoczne są ślady odcisniętej tkaniny i odymienie komory. Kafel ma szerokość 17,8 i wysokość 17 cm. Krawędź, w górnym lewym narożniku jest trochę uszkodzona, a kołnierz tylko minimalnie zachowany.

Układ kwiatu po przekątnej lica upodabnia je do wczesnorenesansowych kafla ze Spytkowic (M. Dąbrowska 1987, s. 131, il. 51) i Czudca (A. Lubelczyk 2008, s. 161, tabl. I, 1) oraz późniejszych nieco form z Będziemyśla (S. Czopek 1994, s. 107, ryc. 21).

Z tą odmianą wiązać można prawdopodobnie jeszcze fragment skośnej listwy zdobionej jak wyżej oraz narożnik kafla bez polewy, ale z liściem w samym narożniku.

I.2.1–2. Rozety z pełnym, wielopłatkowym kwiatem

Na uwagę zasługuje tutaj niemal kompletne lico kafla z rozetą wpisaną w kwadrat (tabl. IV, 1). Rozeta obejmuje całą powierzchnię płytki i składa się z 10 większych, błękitnobiałych płatków zewnętrznych i powielonego, mniejszego kwiatka barwy brązowej w środku. Sam środek rozety jest uszkodzony, ale znajdował się tu zapewne wypukły guzek. Pomiędzy płatkami zewnętrznej okółki widoczne są natomiast cienkie, wysunięte na zewnątrz pręciki. Opisaną wyżej barwną rozetą umieszczoną została na niebieskim tle, zaś otaczająca ją bordiura jest brązowa, a na tym tle naniesiono pasmo stykających się rombów o żółtym konturze i niebieskim zapunktowanym polu wewnętrznym. Lico kafla ma formę kwadratu o boku długości 21 cm. Zachowany pełny profil komory pozwala określić głębokość kafla na 14 cm.

Do grupy tej zaliczono jeszcze fragment środka rozety z małymi płatkami barwy brązowej oraz narożnik kafla ze skośną listwą zdobioną rombami, ale o gładkim wewnętrznym polu. Ten ostatni kafel ma zachowane krawędzie na długości 10 cm i niewielki wycinek komory.

I.2.1–3. Rozety kwiatowe o smukłych i rozdzielonych płatkach

Formą przewodnią tego typu kompozycji jest prawie kompletne, kwadratowe lico kafla o boku 19 cm (tabl. IV, 3). Rozeta złożona jest z podwójnej okółki, tj. małego, pięciopłatkowego kwiatka z bardziej wypukłym środkiem oraz dwunastopłatkowego kwiatu o smukłych i rozdzielonych listkach w kręgu zewnętrznym. Kafel pokryty został wielobarwną polewą – tło lica białe o błękitnym odcieniu; rozeta – w barwie niebieskiej (guzek środkowy), żółtej (płatki kwiatka wewnętrznego) oraz brązowej i turkusowej (płatki kwiatka zewnętrznego); skośna, dookólna listwa – żółta, z ciągiem niebieskich, zaszrafowanych półkoli. Na wewnętrznej powierzchni płytki widoczne są ślady dociskania palcami i odymienie. Komora kafla zachowana jest fragmentarycznie. Kafel zrekonstruowany z 7 fragmentów.

1

2

3

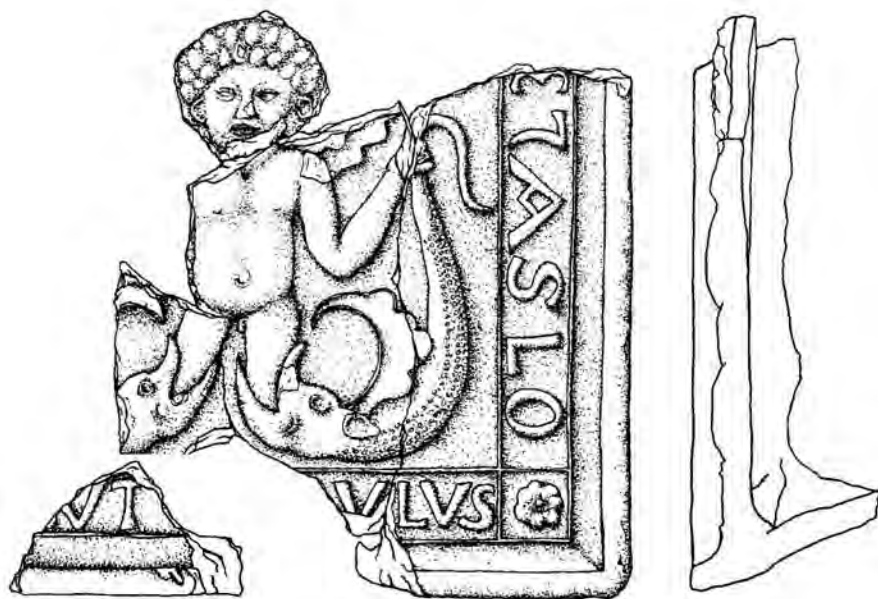
Tabl. I. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wybór kafli renesansowych (1–2) z wykopu 3/2012 oraz średniowieczny kafel narożny znaleziony w latach 50. XX wieku (3): 1 – kafel z przedstawieniem portretu damy w renesansowym stroju; 2 – „Jonasz”; 3 – kafel heraldyczny z lwem czeskim

Taf. I. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Renaissancekacheln (1–2) aus dem Grabungsschnitt 3/2012 – Auswahl und eine in den 50-er Jahren des 20. Jhs gefundene mittelalterliche Eckkachel (3): 1 – Kachel mit der Darstellung einer älteren Frau; 2 – „Jonas“; 3 – Wappenkachel mit dem böhmischen Löwen

1

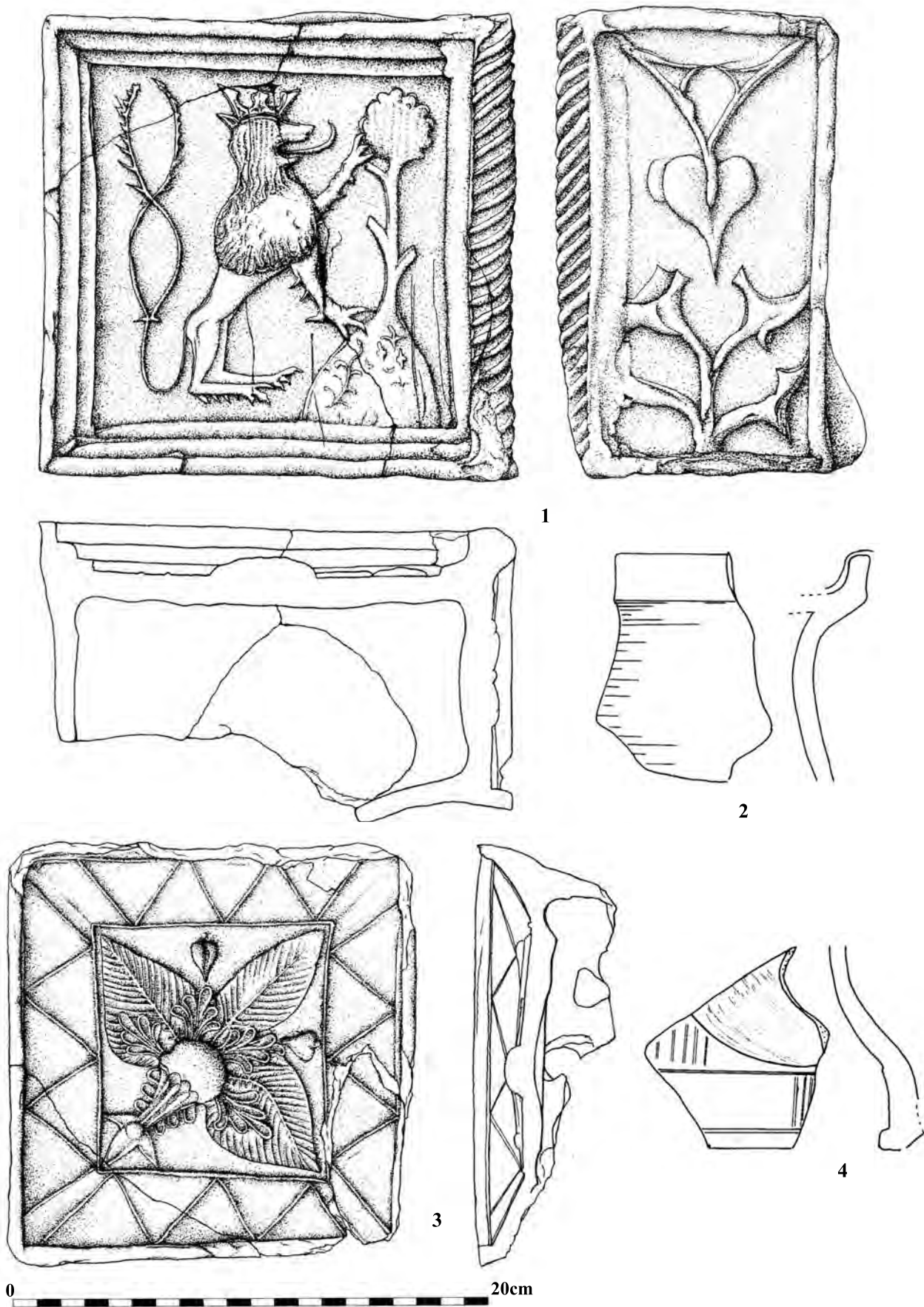
0 20 cm

2

Tabl. II. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wybór kafli renesansowych z wykopu 3/2012: 1 – kafel z przedstawieniem portretu damy w renesansowym stroju; 2 – „Jonasz” (Rys. M. Figura)

Taf. II. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Renaissancekacheln aus dem Grabungsschnitt 3/2012 – Auswahl: 1 – Kachel mit der Darstellung einer älteren Frau; 2 – „Jonas“

Tabl. III. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wybór kafli renesansowych (2–4) z wykupu 3/2012 oraz średniowieczny kafel heraldyczny z lwem (1) (*Rys. M. Figura*)

Taf. III. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Renaissancekacheln aus dem Grabungsschnitt 3/2012 und die mittelalterliche Kachel mit dem Wapenlöwen (3)

Tabl. IV. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wykop 3/2012. Wybór kafli renesansowych z ornamentem w postaci rozety kwiatowej: z polewą wielobarwną (1–3, 5) i zieloną (4)

Taf. IV. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Grabungsschnitt 3/2012. Renaissancekacheln mit dem Rosettenornament, vielfarbig glasiert (1–3, 5) und grün glasiert (4) – Auswahl

Z drugiego egzemplarza kafla tego typu zachowała się skośna bordiura ozdobiona półkolami barwy seledynowej wraz z niewielkim fragmentem zagłębionej płytki (tabl. IV, 5). Na tej ostatniej widoczne są tylko zakończenia długich liści rozety barwy brązowej i seledynowej. Szerokość kafla wynosi 19,8 cm.

Z grupą tą łączyć można jeszcze wypukły guzek, będący środkiem rozety (tabl. VI, 10).

1.2.2. Kafle z uproszczoną rozetą roślinną i pokryte jednobarwną polewą

Podobnie jak w poprzedniej grupie, kafle te mają głęboko osadzoną płytkę licową i szeroką listwę o skośnie nachylonej płaszczyźnie, która też zdobiona jest zygzakowatą pręgą (tabl. IV, 4) lub linią falistą przypominającą „rzucony sznur” (tabl. V, 4). Rozeta ta jest jednak bardziej schematyczna, a kafle pokryte są już jednolitą – zieloną lub zielonobrazową polewą.

Nie jest to grupa jednorodna pod względem chronologicznym. Okazy z rozetą przypominającą paproć, nawiązują jeszcze do starszego horyzontu (I. Motylewska 2008, tabl. XXIV, 2), zaś bardziej uproszczone rozety z Biecza występują w materiale datowanym na koniec XVI (G i T. Ślawscy 1994, ryc. 28, 31) i XVII wiek (tamże, ryc. 33). Generalnie uważa się je za formę młodszą w porównaniu z wyżej omówionymi kaflami pokrytymi wielobarwną polewą (M. Dąbrowska 1987, s. 131; J. Okoński 1988, s. 60).

Do lepiej zachowanych kafla tego typu zaliczyć należy dwa, wspomniane już wyżej egzemplarze (tabl. IV, 4; V, 4). Pierwszy z nich to kafel z kompletnie zachowanym, kwadratowym licem o boku długości 16,5 cm (tabl. IV, 4). Umieszczona została na nim ozdobna, ośmioosiowa rozeta z małym guzkiem w środku, od którego symetrycznie odchodzą ramiona w formie gałązek lub łodyg z kwiatami (cztery dłuższe ułożone po przekątnej oraz cztery krótsze między nimi w pozycji horyzontalnej). Skośna listwa otaczająca zagłębioną płytkę ozdobiona jest zygzakowatą pręgą. Całość pokrywa brązowa polewa o zielonym odcieniu. Płytkę po stronie wewnętrznej jest lekko odymiona i widać na niej odcisk tkaniny. Na zachowanym fragmentarycznie kołnierzu (do 6 cm) jest otwór na drut.

Drugi egzemplarz, to też całkowicie zachowana płytkę licowa (19,7 × 20 cm) z podobną kompozycją kafla (tabl. V, 4). Tutaj ośmioosiowa rozeta jest jeszcze bardziej schematyczna. Łodygi ułożone są na krzyż i po przekątnej. Płytsza i węższa jest również skośna rama otaczająca zagłębioną płytkę licową, która ozdobiona została pofałdowaną pręgą, jakby luźno rzuconym sznurem. Cały kafel pokryty został zieloną polewą o brązowym odcieniu. Wewnętrzna strona płytki licowej jest lekko odymiona, a kołnierz zachowany do głębokości 5,5 cm. Kafel ten jest chyba najmłodszym elementem w grupie kafla renesansowych.

Do tej grupy zaliczyć należy jeszcze 1 narożnik kafla z zachowanym fragmentem rozety w postaci wysmukłych trzech płatków (kwiat sześciopłatkowy), która nawiązuje w pewnym stopniu do przedstawień na kaflach 2.1.3. Całe lico pokrywa zielona polewa. Znaleziony on został w warstwie 10[25] w wykopie 2/2012. Z tą odmianą połączyć można jeszcze 1 mały fragment kafla z zieloną polewą.

1.2.3. Kafle z rozetą na wypukłej kopułce

Kafle te, od dwóch wyżej omówionych grup, wyróżnia przede wszystkim mocno wypukła kopułka, na której dopie-

ro umieszczano ozdobną, „gwiazdzistą” rozetę. Inna jest też ornamentyka skośnej listwy otaczającej zagłębioną płytkę, albowiem niemal zawsze jest to ciąg zasraflowanych półkoli. Kafle te pokryte są zieloną lub brązową polewą, często o barwie przechodzącej stopniowo z jednej w drugą. Nie natrafiono natomiast na żaden egzemplarz, który pokryty byłby wielobarwną polewą. Bliskie analogie do tego rodzaju kafla znajdujemy w Bieczu, które G. i T. Ślawscy (1994, s. 227, ryc. 9, 30) datują na koniec XVI wieku¹⁴.

W analizowanym materiale z Twierdzy, tę odmianę kafla prezentuje 20 fragmentów z pięciu egzemplarzy. Na szczególną uwagę zasługuje kafel z pełnym obrysem krawędzi i kompletną komorą, ze zniszczoną jednak płytką licową, którą pokrywa zielona polewa (tabl. VII, 1). Ścienione krawędzie i kolisty kształt obrywu wskazuje, że w miejscu tym znajdowała się wypukła kopułka. Niewykluczone, że część luźnych fragmentów kopuły, wymienionych dalej, pochodzi z tego właśnie egzemplarza. Na skośnej listwie otaczającej lico widoczna jest tylko cienka, pofałdowana pręga, a nie jak w innych przypadkach pasmo półkoli. Kafel ma szerokość 19, wysokość 21 i głębokość 12 cm. Komora jest lekko profilowana, z kołnierzem łagodnie odchodzącym od płytki i lekko odgiętym na zewnątrz przy wylocie. Owalny otwór komory ma krawędź pogrubioną i lekko wysuniętą na zewnątrz.

Z drugiego egzemplarza zachowała się ponad połowa kafla o pełnej wysokości 19,7 cm i zachowanej szerokości 14 cm (tabl. V, 1). Skośna rama, o szerokości 4 cm, ozdobiona jest łańcuszkiem małych, zasraflowanych pionowo półkoli. Ornament centralny to wypukła kopułka o średnicy 8,5 cm, na której umieszczono sześciopłatkową rozetę kwiatową o wysmukłych płatkach. Pola pomiędzy płatkami rozety wypełnione są gęsto rozmieszczonymi kuleczkami, a cała kopułka otoczona u podstawy wianuszkiem zasraflowanych pionowo półkoli. W obu zachowanych narożnikach płytki licowej umieszczono dodatkowo mały kwiatusek. Lico pokryte zostało zieloną polewą. Wewnętrzna powierzchnia płytki jest lekko odymiona i widoczne są tutaj ślady ugniatań palcami oraz odcisk tkaniny. Nie zachowała się natomiast komora kafla. Barwa i odcień polewy pozwala łączyć z tym egzemplarzem jeszcze skośną listwę oraz fragment wianuszka otaczającego kopułę.

Pozyskano jeszcze 8 mniejszych fragmentów kafla tego typu pokrytych zieloną polewą (prawdopodobnie z dwóch egzemplarzy) oraz 3 fragmenty z brązową polewą. Na łączenie ich z tą grupą pozwalają zachowane charakterystyczne elementy jak fragment kopułki lub ornament.

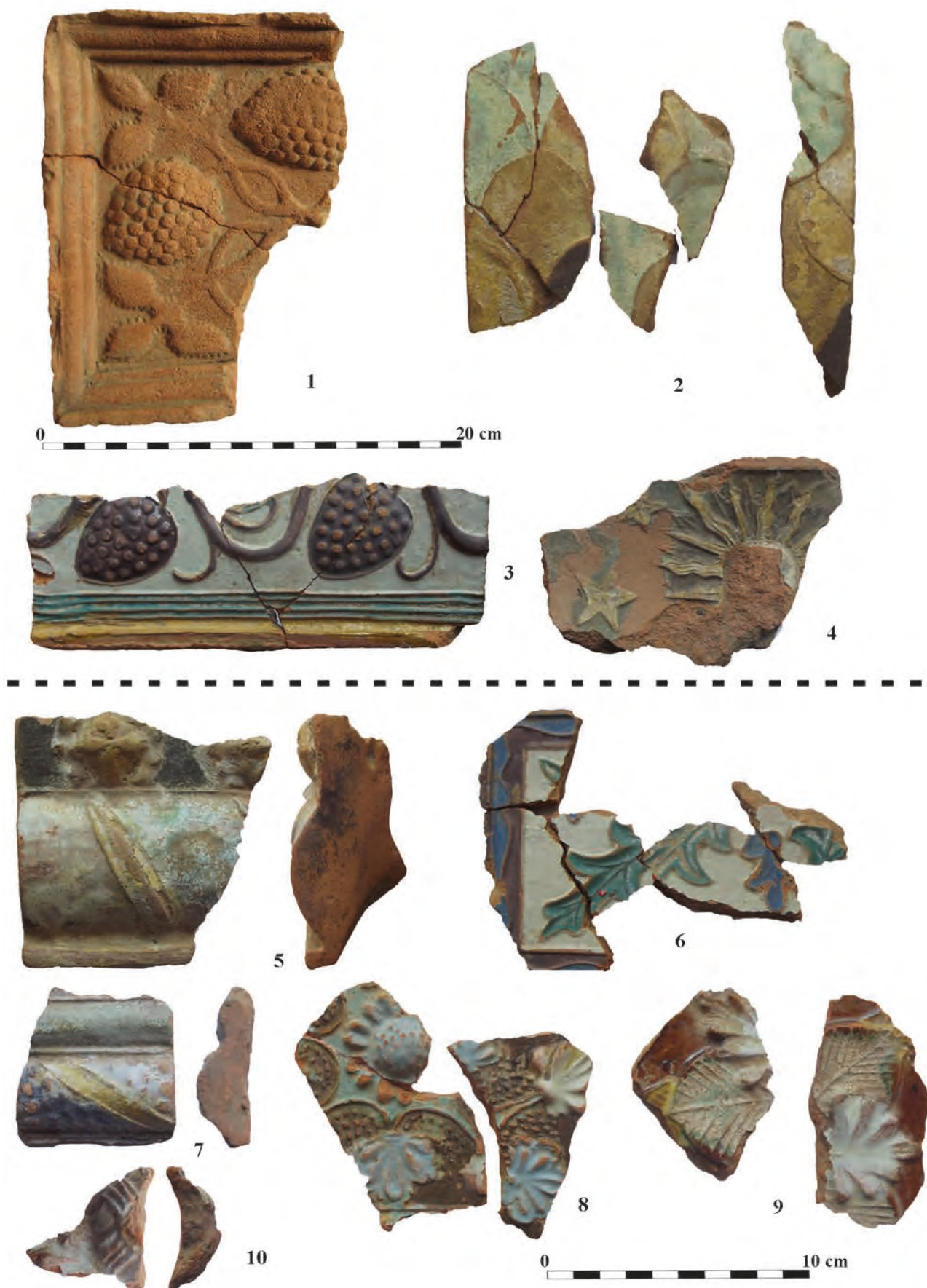
Pewną podgrupę tworzyć mogą fragmenty kafla, wyróżniające się umieszczeniem w narożnikach dużego liścia, czy też płatka kwiatu, odchodzącego od kopułki (tabl. V, 3). Szeroka bordiura ozdobiona jest skośną kratą lub ciągiem stykających się rombów. Podobny układ ornamentu odnotowano w materiale z Czudca (A. Lubelczyk 2005, ryc. 13:7; 2008, tabl. II, 4; III, 5) oraz Będziemyśla (S. Czopek 1994, s. 104, ryc. 17; 1995, ryc. 5:2.6.1).

¹⁴ G. i T. Ślawscy podają taką chronologię kafla w podpisie rycin, zaś w tekście na s. 227 umieszczają je w grupie zabytków ogólnie datowanych na wiek XVI.

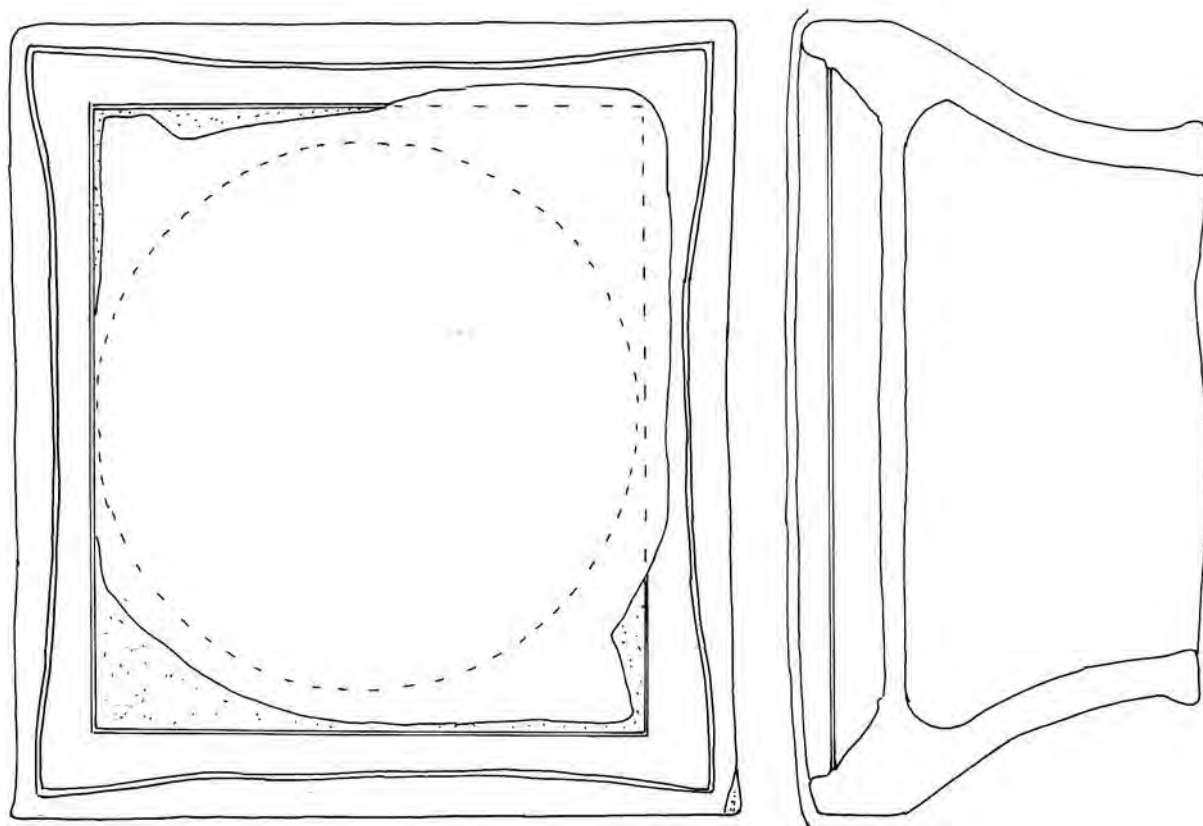
Tabl. V. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wykop 3/2012. Wybór kafli renesansowych z ornamentem rozety (1, 3, 4, 6) oraz innym ornamentem roślinnym (2, 7)

Taf. V. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Grabungsschnitt 3/2012. Renaissancekacheln mit dem Rosettenornament (1, 3, 4, 6) und mit dem andersartigen Pflanzenornament (2, 7) – Auswahl

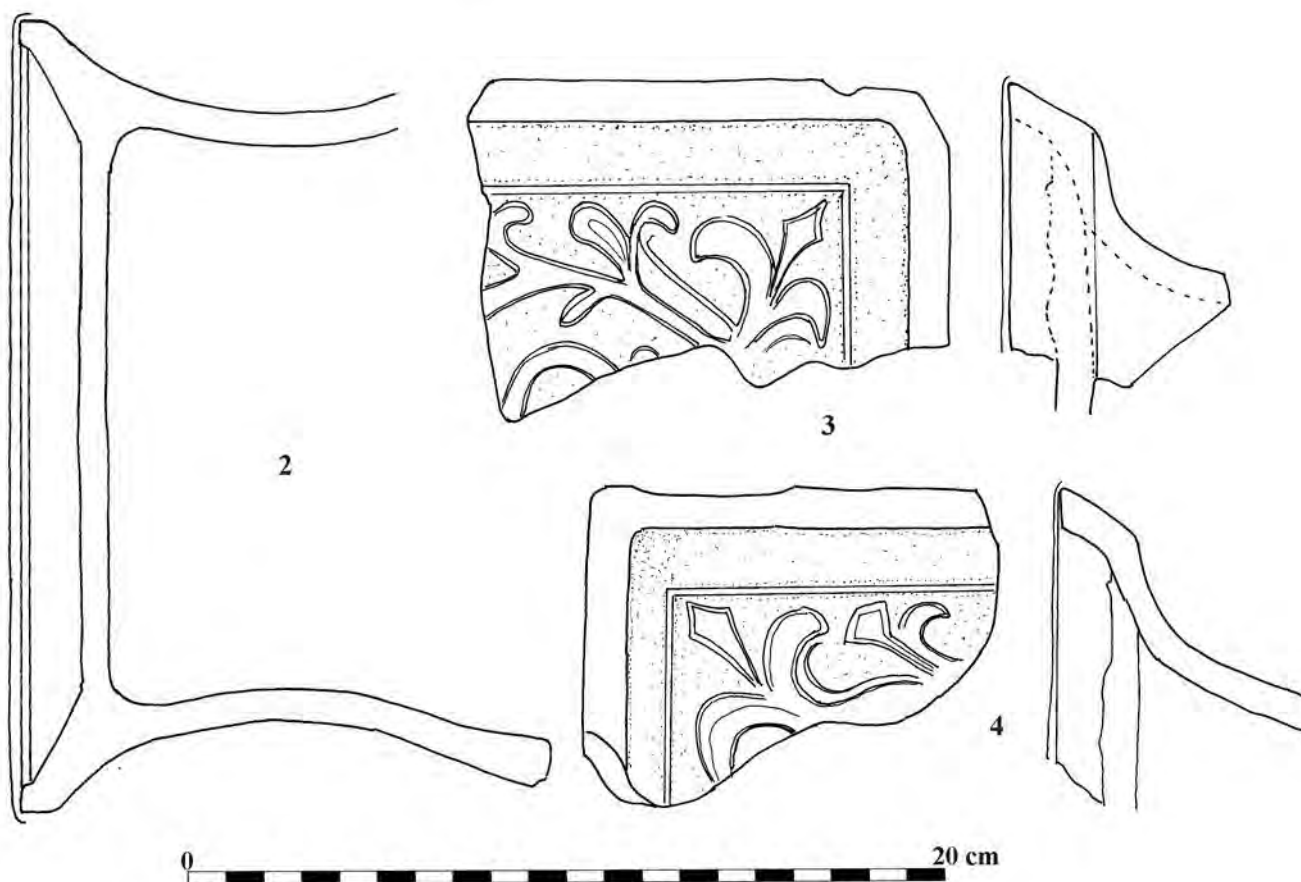

Tabl. VI. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wybór materiału z wykopu 2/2012 (4) oraz 3/2012 (1–3, 5–10). Kafle: 1, 3–10 oraz dachówka piecowa: 2

Taf. VI. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Material aus dem Grabungsschnitt 2/2012 (4) und 3/2012 (1–3, 5–10) – Auswahl; Kacheln: 1, 3–10 und Ofendachziegel: 2

1

2

3

4

Tabl. VII. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wybór renesansowych kafli z wykopu 3/2012
Taf. VII. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Kacheln aus dem Grabungsschnitt 3/2012 – Auswahl

I.3. Kafle o zagłębionym licu zdobionym różnymi ornamentami roślinnymi

Kolejną odmianą kafli o zagłębionym licu i skośnej płaszczyźnie są okazy charakteryzujące się innym wątkiem ornamentu roślinnego na licu. Zaliczono do niej 7 fragmentów z jednego lub dwóch kafli, które ozdobione zostały ornamentem roślinnym obejmującym całą płytkę licową (pęk liści lub winne grono). Na krawędzi umieszczono ornament w postaci pofałdowanej pręgi (tabl. V, 2). Kafel pokryty został ciemnozieloną polewą.

I.4. Małe fragmenty kafli o skośnej ramie i zagłębionej płytce

Do tej grupy, ze względu na charakterystyczną formę, zaliczyć należy 2 małe fragmenty krawędzi kafli. Brak najmniejszych pozostałości płytki licowej nie pozwala na zakwalifikowanie ich do którejkolwiek z wyżej omówionych form. Pierwszy fragment pokryty jest zieloną polewą i ozdobiony wicią roślinną, zaś na drugim, szklwionym wielobarwną polewą, naniesiony został ornament w postaci wrzecionowatej wstęgi.

II. Kafle z wąską ramką dookołną i także silnie zagłębioną płytką

Tę grupę kafli wyróżnia pojedyncza lub podwójna ramka dookołna, prosto uniesiona ku górze, która jednak nie przyjmuje formy szerokiej i skośnej płaszczyzny jak w typie I. Prezentują ją przynajmniej 3 fragmenty z płytką licową pokrytą wyrazistym, głęboko reliefowanym ornamentem roślinnym (tabl. V, 5; VII, 3, 4). Cechą wyróżniającą ten typ jest ponadto silne podcięcie kołnierza poniżej płytki licowej, co upodabnia je do tzw. kafli rycerskich z Czudca (A. Lubelczyk 2008b, s. 252). Do tej grupy należy też chyba zaliczyć 1 fragment kafla z tak uformowaną krawędzią ale bez zachowanego lica (tabl. III, 2).

III. Kafle z częściowo zagłębioną płytką licową obwiedzioną niską ramką

Wśród kafli renesansowych są też egzemplarze z mniej zagłębioną płytką licową, która obwiedziona jest szerszą lub węższą, pojedynczą lub podwójną ramką dookołną. Sama płytka zdobiona może być płytkim reliefem, bardziej plastycznym ornamentem figuralnym, jak w przypadku „Jonasza” (tabl. I, 2; II, 2) lub wypukłą, dużą kopułą obejmującą całą płytkę. Te ostatnie, to klasyczne kafle kopulaste. W tej grupie nie umieszczam natomiast licznej serii kafli z mniejszą centralną kopułą zdobioną rozetą, którą ze względu na skośną i szeroką ramę otaczającą lico, powiązałem z grupą I.

III.1. Kafel ze sceną religijną

W tej grupie mieści się jeden, ale za to niezwykle interesujący kafel przedstawiający mężczyznę trzymającego w obu rękach duże ryby, ale jego nogi tkwią w ich paszczach (tabl. I, 2; II, 2). Roboczo nazwałem go jako „kafel z Jonaszem”, gdyż wydaje się, że scena ta nawiązuje do biblijnego przekazu o pożarciu Jonasza przez rybę. Zwrócić trzeba jednak uwagę, że z terenu Czech znamy sporą liczbę kafli z tak trzymanymi rybami, ale nie przez mężczyznę, lecz przez królową (Č. Pavlík, M. Vitánovský 2004, s. 364, nr 507–519), które są tam datowane na koniec XV wieku. Nasz egzemplarz kafla zachował się w 1/4 naturalnej wielkości, z całym prawym, dolnym narożnikiem. Obecnie przy krawędzi ma wysokość 14 cm, a jego szerokość maksymalna wynosi 13 cm. Kafel pokryty został polewą w róż-

nych kolorach, w czym wyraźnie nawiązuje do wcześniej omówionych kafli z barwną rozetą kwiatową (tabl. IV, 1, 3, 5), ale różni się zdecydowanie profilem lica. Płytkę licową zagłębioną jest tutaj tylko około 7 mm ponad zewnętrzną ramkę, a od strony wewnętrznej jest ona lekko wklęsła, przez co tworzy się dodatkowe obramienie. Za tym z kolei znajduje się prawie dwucentymetrowe pasmo z częściowo zachowanym napisem łacińskim. U dołu końcowe litery – „...ULUS”, a w pionowym paśmie *JASLO*¹⁵. Ornament centralny to postać młodzieńca trzymającego w obu rękach ryby, w paszczy których tkwią jego nogi. Naga postać Jonasza, z którym wiąże tę scenę, jest plastycznie wymodelowana. Okrągła głowa pokryta jest gęstą fryzurą o kręconych włosach, a oczy, nos i usta zostały tylko schematycznie zaznaczone. Całość kafła pokryta jest wielobarwną polewą dobrej jakości. Na niebieskim tle umieszczona została postać Jonasza, z białym torsem i twarzą oraz żółtą fryzurą; brązową i żółtą polewą pokryto ryby; a pas żółtych liter ułożono na fioletowym tle, obramowanego zielonym paskiem i żółtą krawędzią kafła. Wewnętrzna powierzchnia kafła jest mocno okopcona, a kołnierz zachowany minimalnie.

Ponadto, z egzemplarzem tym łączyć należy jeszcze dwa niewielkie fragmenty, w tym jeden z dwoma literami – zapewne dolnego napisu (tabl. II, 2).

III.2. Klasyczne kafle kopulaste

Ten typ kafli w naszym materiale reprezentują tylko 3 niewielkie fragmenty, które wystąpiły w wykopie II/2012 (2 sztuki) i III/2012 (1 sztuka). Nie są one pokryte polewą. Jeden z nich przy krawędzi zdobiony jest poprzecznymi pręgami (tabl. III, 4). Fragmentaryczność materiału nie pozwala na ich bliższe określenie, ale prezentują one zapewne kafle o dużej kopule, która obejmuje niemal całe lico. Kafle takie znamy z Będziemyśla (S. Czopek 1994, s. 107, ryc. 25); Czudca (A. Lubelczyk 2010, s. 275, tabl. XII, 2), Dubiecka (J. T. Frazik, R. Frazikowa 1968 s. 251, ryc. 4) i Sośnicy (M. Proksa, I. Zajac 1986, tabl. XXVII, 9). Dla określenia chronologii tego typu kafli, szczególnie pomocny jest zespół kafli z Będziemyśla wiązany przez S. Czopka (1994, s. 114, 116) z II okresem rozwoju kaflarstwa, wyróżnionym przez M. Dąbrowską (1987, s. 80). Wydaje się, że forma ta przeżywała się aż do końca XVI wieku, na co wskazywać może moment zniszczenia obiektu w Będziemyślu (koniec XVI wieku – por. S. Czopek 1994, s. 116) i w Sośnicy (rok 1605 – M. Proksa, I. Zajac 1986, s. 15).

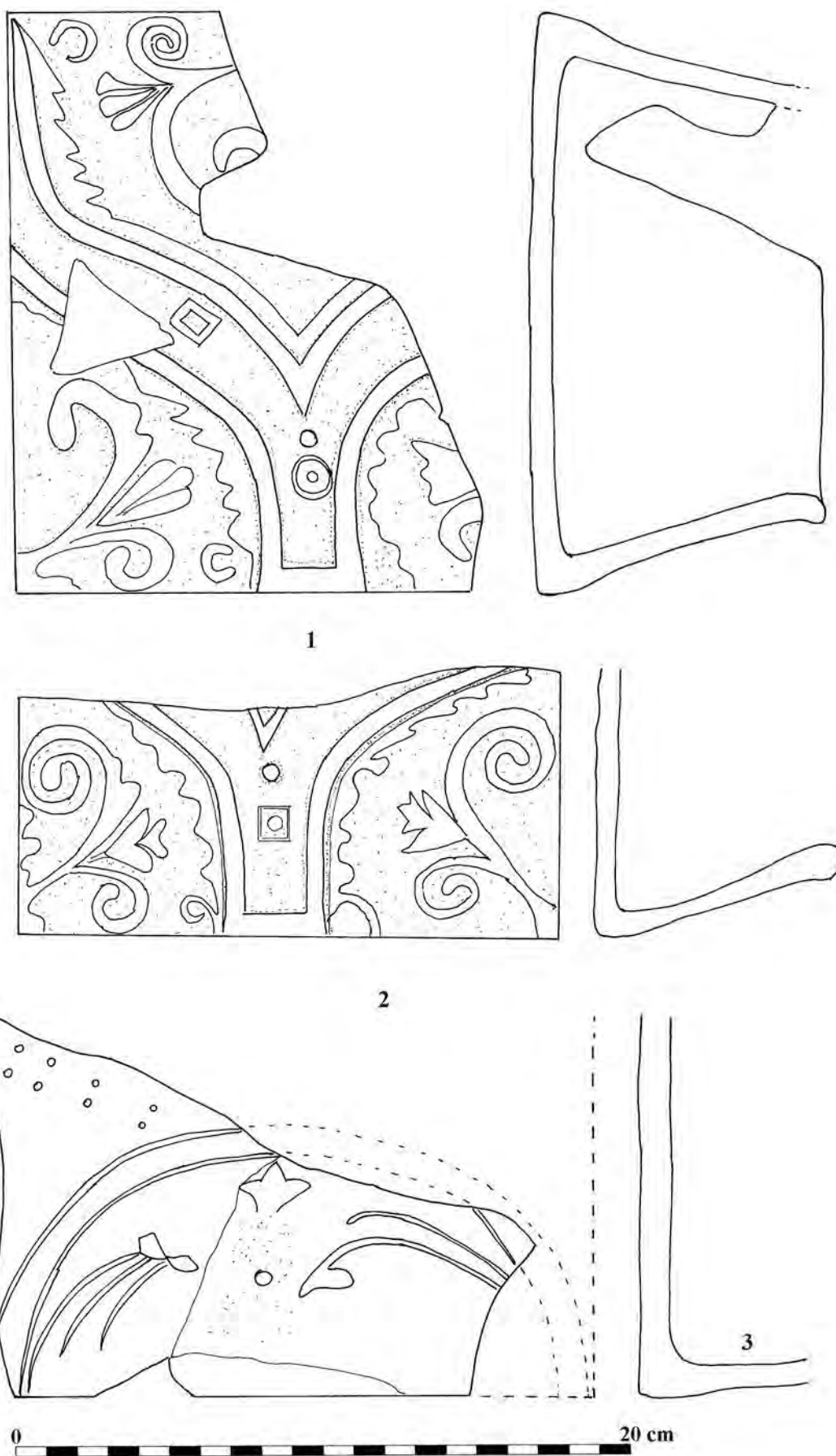
III.3. Inne, nieokreślone kafle z wąską i niską ramką

Ze względu na rozdrobnienie materiału, jeszcze kilku przykrawędziowych fragmentów kafli nie można przypisać do żadnej z opisanych wyżej form. Na jednym z nich, przy krawędzi mamy delikatne skośne pręgi lub zygzaki.

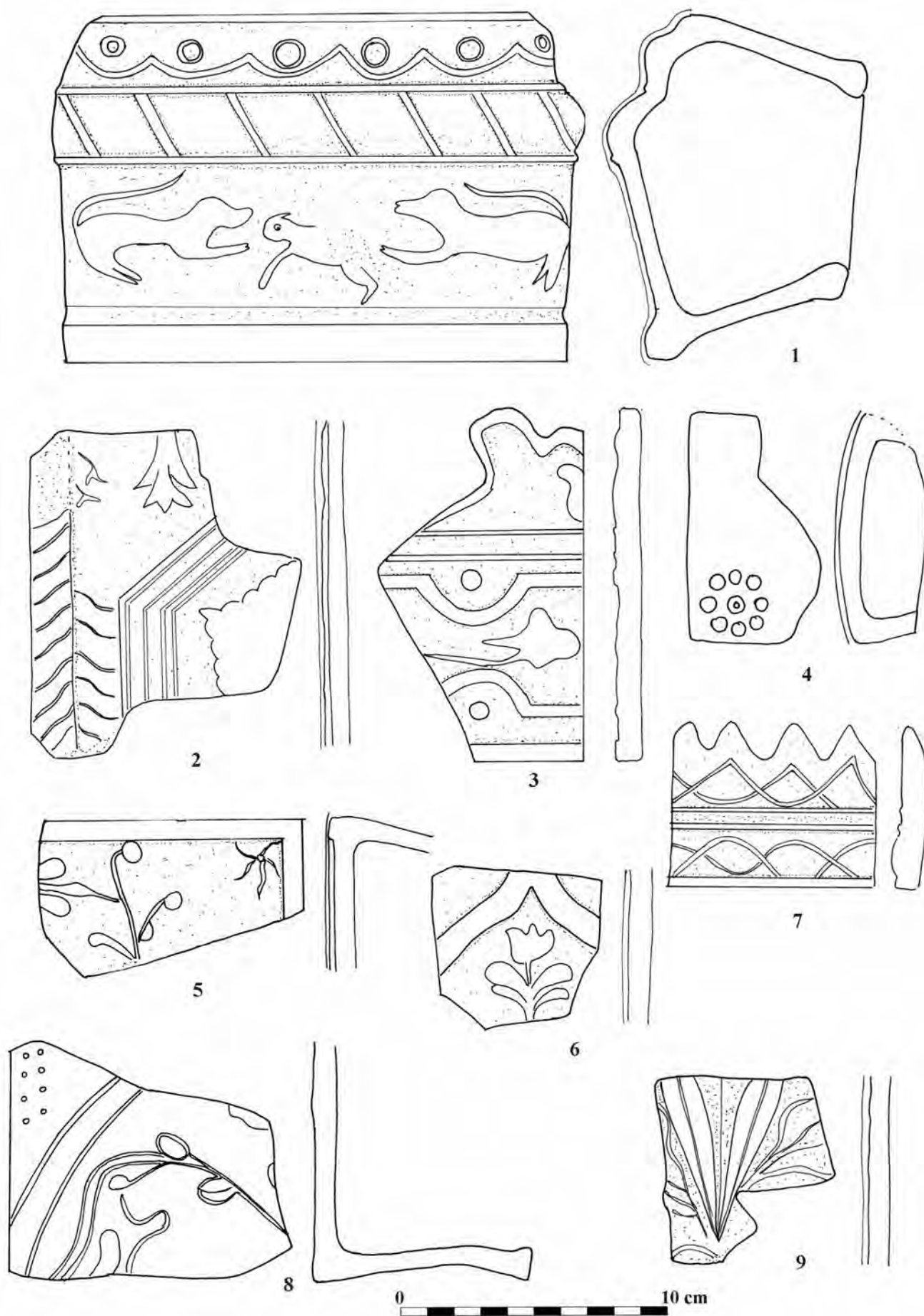
B. Kafle fryzowe

Nieliczna jest grupa kafli fryzowych (8 fragmentów), które umieszczano na styku głównych elementów pieca. Ze względu na stan zachowania, niektóre z nich zaklasyfikowano do tej kategorii tylko na podstawie układu ornamentu. Na uwagę zasługują szczególnie 2 duże okazy, wyróżniające się zarówno

¹⁵ Miasto Jasło, oddalone 16 km od omawianego obiektu.

Tabl. VIII. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wybór kaflí XVII-wiecznych z obiektu 1 w wykopie 2/2012
 Taf. VIII. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Kacheln aus dem 17. Jh. aus dem Objekt 1 in dem Grabungsschnitt 2/2012

Tabl. IX. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wybór kafli XVII-wiecznych z obiektu 1 w wykopie 2/2012
Taf. IX. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Kacheln aus dem 17. Jh. aus dem Objekt 1 in dem Grabungsschnitt 2/2012

gabarytami, jak i starannie wykonanym ornamentem. Pierwszy z nich, to dolna część dużego kafła o szerokości 22 cm i zachowanej wysokości 8,5 cm (tabl. VI, 3). Od dołu ogranicza go wąska ramka pokryta żółtą polewą, a następnie, cztery drobne pręgi naniesione na turkusowe tło. Jasnoniebieskie lico ozdobione zostało ornamentem w postaci rozciągniętej winorośli z gronem barwy brązowej. Ornament wykonany został w wyraźnym, wypukłym reliefie. Wewnętrzna powierzchnia kafła jest lekko odymiona.

Z kaflem tym łączą się jeszcze 2 luźne fragmenty. Wszystkie znalezione zostały w warstwie 7[40] w wykopie III/2012. Zestaw barw polewy zbliża je do kafli z rozetą kwiatową. Z tej samej warstwy pochodzi również duży fragment kafła bez polewy, który ma wysokość 19,5 i głębokość 13 cm, a zachowany jest na szerokości 14 cm (tabl. VI, 1). Zagłębione lico obwiedzione jest trójstopniową ramką o łącznej szerokości 2 i wysokości 1,6 cm. Płytką licową ozdobioną została ornamentem plastycznym w postaci winorośli i winnego grona. Pozioma kompozycja ornamentu sugeruje, że jest to duży, prostokątny kafel fryzowy, ale duża jego wysokość wskazywać może, że jednak jest to kafel wypełniający. Tak duże kafle, lecz o nieco innym ornamentcie, znamy chociażby z Będziemyśla (S. Czopek 1994, s. 107, ryc. 22). Drobny element takiego kafła w postaci winnego grona, znaleziony został również w podobnej warstwie niwelacyjnej w wykopie 4/2012.

Ze względu na kompozycję ornamentu, z kafłami fryzowymi łączy jeszcze fragment płaskiej płytki pokrytej ornamentem roślinnym wykonanym w płytkim reliefie (tabl. VI, 6). Krawędzie kafła nie są zachowane. Na licu, pokrytym białą polewą, umieszczono ornament w postaci stylizowanego kwiatu barwy zielonej i niebieskiej. Na ramce dookołnej barwy brązowej naniesiono faliście uformowaną pręgę.

Z kafłami fryzowymi łączą się też prawdopodobnie 2 fragmenty lica z ornamentem w postaci drobnych, niebieskich kwiatuszków na tle brązowej polewy (tabl. VI, 8).

C. Kafle gzymsowe

Ta kategoria kafli w naszym materiale reprezentowana jest tylko przez 5 niewielkich fragmentów. Na uwagę zasługuje fragment kafła z wąską krawędzią dolną i niewielkim fragmentem lica o nachylonej do wewnątrz płaszczyźnie. Przy dolnej krawędzi znajduje się rząd schematycznie zaznaczonych kwiatów barwy seledynowej, umieszczony na kremowym tle. Fragmentarycznie zachowane lico nie pozwala na bliższe określenie formy kafła.

Z drugiego gzymsu (kordonowego) zachował się fragment wypukłego lica pokrytego szarozieloną polewą, na który naniesiono ornament w postaci większego, wielopłatkowego kwiatu barwy żółtej.

Trzy kolejne fragmenty są częścią dolną bliżej nieokreślonych kafli gzymsowych. Jeden jest fragmentem niezbyt grubego półwałka barwy brązowej, na którym umieszczono skośny pasek barwy żółtej (zapewne jako jeden z wielu), a boczne pola wypełnione zostały drobnymi kuleczkami. Powyżej, znajduje się kolejne, nieornamentowane już zgrubienie.

Drugi fragment, obramowany od dołu wąską krawędzią, posiada szersze, lekko wypukłe pole z naniesionym żółtym, skośnym pasem na seledynowym tle. Powyżej tego pasma umieszczono rząd żółtych kwiatuszków na brązowym tle.

Z kolejnego egzemplarza zachował się tylko 1 wąski, płaski pasek szerokości 3 cm, z naprzemian ułożonymi, wypukłymi i wklęsłymi polami. Powyżej niego umieszczono półwałek pokryty żółtą polewą, a na tym tle skośne, brązowe paski.

D. Stercyny

Z okresem renesansu powiązać można tylko 2 fragmenty zwieńczenia pieca. Jeden z nich, to ozdobna koronka pieca (tabl. IX, 7). U podstawy znajduje się półwałek, a następnie dwa pasma nałożonych na siebie z pewnym przesunięciem linii falistych, które rozdzielone są dwoma równoległymi pręgami, zaś sama góra zwieńczona została szpiczastymi zębami.

Stercyna ta ma wysokość 6 i szerokość 7,5 cm. Znalaziona została w warstwie 10[25] w wykopie 2/2012.

Drugi fragment jest małym elementem zwieńczenia pieca o krenelażowym zakończeniu. Znaleziony został w warstwie 7[60] w wykopie 3/2012.

E. Dachówki piecowe

Wśród kafli piecowych w wykopie 3/2012 znaleziono również 7 fragmentów dachówek piecowych, pochodzących przynajmniej z 2 egzemplarzy. Są to płytki ceramiczne grubości 8 mm, łagodnie wysklepione. Brak całych form nie pozwala określić ich kompletnej wielkości, ale 1 większy fragment ma wysokość 17,5 cm, bez zachowanych jednak dłuższych krawędzi bocznych (tabl. VI, 2). Zdobione są one ornamentem imitującym dachówkę karpiówkę, zaznaczoną w płytkim reliefie i podkreśloną barwami: żółtą, zieloną i brązową.

III. KAFLE BAROKOWE

W trakcie ostatnich badań sondażowych, w południowej części stanowiska (w wykopie 2/2012)¹⁶, pozyskano 86 fragmentów kafli XVII-wiecznych. W wykopie tym natrafiono na negatyw piwnicy (ryc. 5) z resztkami fundamentów w dolnej partii. Do zasypiska obiektu i przyległych warstw dostały się kafle w trakcie prac niwelacyjnych, zapewne po likwidacji umocnień dworu. Materiał ten jest rozdrobniony i trudno przeprowadzać tutaj szczegółową analizę typologiczną. Ograniczę się do przedstawienia ogólnej charakterystyki i wyróżnienia pewnych grup stylistycznych. W podanej wyżej liczbie 86 fragmentów kafli XVII-wiecznych, aż 39 to fragmenty komór, którymi tutaj nie będę się zajmował. Przy analizie uwzględnię więc tylko 47 fragmentów kafli, a w tej liczbie znajduje się jeszcze sporo drobnych i niecharakterystycznych fragmentów płytek licowych, gzymsów oraz kafli fryzowych.

¹⁶ Poza wykopem 2/2012 znaleziono tylko 7 fragmentów kafli, które określono jako XVII-wieczne. Są to: 1 fragment kafła narożnikowego i 2 kołnierze z wykopu 1/2012 oraz 1 kafel narożnikowy i 3 kołnierze z wykopu 4/2012.

Tabl. X. Twierdza, pow. Strzyżów, stan. 2. Wybór kafli XVII-wiecznych z obiektu 1 w wykopie 2/2012
Taf. X. Twierdza, Kr. Strzyżów, Fst. 2. Kacheln aus dem 17. Jh. aus dem Objekt 1 in dem Grabungsschnitt 2/2012

A. Kafle wypełniające

I. Kafle o płaskich i gładkich płytkach licowych

Są to zazwyczaj małe i niecharakterystyczne fragmenty, których nie można zaliczyć do jakiegoś typu. W grupie tej znajdują się zarówno kafle bez polewy (2 fragmenty), jak i pokryte zieloną polewą (4 fragmenty).

II. Kafle zdobione ornamentem kontynuacyjnym

Chociaż tendencja do wychodzenia z ornamentem poza granice jednego kafła pojawia się już pod koniec XVI wieku (J. Okoński 1988, s. 61), to w Polsce południowo-wschodniej ornament kontynuacyjny jest typowy dla wieku XVII (J. Olszewska 1969, s. 14). Poprzez przechodzenie ornamentu na sąsiednie kafle powstaje wzór tapetowy. Wyrazistym przykładem tej grupy kafli są okazy z ornamentem w postaci powyginanych listew tworzących lejkowato-sercowaty obrys, wewnątrz którego oraz w narożnikach kafła umieszczano stylizowaną wiązkę kwiatów (tabl. VIII, 1, 2; X, 4). Symetryczny układ wzoru i brak ramki dookołnej powodował, że poprzez odpowiednie zestawienie sąsiednich kafli powstawał wzór tapetowy. Ten klasyczny typ reprezentuje w naszym materiale przynajmniej 5 kafli, w tym 3 bez polewy (tabl. VIII, 1, 2; X, 4) oraz 2 pokryte zieloną polewą.

Do tej kategorii należy doliczyć jeszcze 3 inne fragmenty kafli polewanych, z fragmentarycznie zachowanymi listwami, które tworzyć mogą nieco inny wzór. Na uwagę zasługuje 1 fragment lica z małym kwiatkiem wewnątrz obramienia (tabl. IX, 6; X, 5).

Inną natomiast kompozycję ornamentu przedstawiają 3 fragmenty kafli z konturowym obrysem wzoru roślinnego, objętego od góry szerokim łukiem (tabl. VIII, 3; X, 2–3). Spośród nich, jeden pokryty został zieloną polewą (tabl. X, 2).

III. Kafle z licem lub wzorem obramowanym ramką dookołną

Równolegle z ornamentem kontynuacyjnym rozwija się jeszcze inny sposób dekorowania kafła – wydzielanie za pomocą taśmy lub ramki owalnego lub prostokątnego pola zamykającego w środku jakiś ornament (J. Okoński 1988, s. 62). Stan zachowania kafli nie zawsze pozwala na pełniejsze określenie jego formy. W analizowanym materiale z Twierdzy wyróżniają się 3 fragmenty kafli z profilowaną, prostokątną ramką o ściętych narożnikach w centrum, która otacza bliżej nieokreślony ornament. Na jednym egzemplarzu widać listek o ząbkowanej krawędzi (tabl. IX, 2), a sama krawędź jest łagodnie wyodrębniona i zdobiona skośnym żłobkowaniem.

Typową natomiast formę przedstawiają 2 fragmenty kafli z wąską ramką wzdłuż wszystkich krawędzi kafła. Są one po-

kryste zieloną polewą i zdobione stylizowanym ornamentem roślinnym (tabl. IX, 5).

IV. Ornamentowane fragmenty kafli z grupy II lub III

W grupie tej znalazło się 16 małych fragmentów kafli zdobionych ornamentem roślinnym, których ze względu na fragmentaryczność zachowania, nie byłem w stanie przypisać do konkretnej formy. Są to:

- 4 fragmenty płytek licowych kafli pokrytych zieloną polewą i ornamentem w postaci kwiatu goździka (tabl. IX, 9; X, 7, 8). Wszystkie zostały znalezione w zasypisku obiektu 1 w wykopie 2/2012. Są one formą powszechnie występującą około połowy XVII wieku na wielu stanowiskach Polski południowo-wschodniej (J. Okoński 1988, s. 64),
- 1 fragment kafła pokrytego zieloną polewą i ornamentem w postaci wiązanek tulipanów. Także tą formę wiązać można z połową XVII wieku,
- 11 małych fragmentów kafli z zieloną polewą i śladowo zachowanym ornamentem roślinnym.

B. Kafle gzymsowe i fryzowe

W zasypisku obiektu 1 w wykopie 2/2012 znaleziono 1 kompletny kafel gzymsowy pokryty zieloną polewą (tabl. IX, 1; X, 1). Ma on szerokość 20, wysokość 14 i głębokość 8–10 cm. Kafel jest silnie profilowany. Od dołu ogranicza go zgrubiała krawędź, dalej jest szersza, skośnie wychylona na zewnątrz płaszczyzna, a za nią silniej wyeksponowany wałek zdobiony skośnymi pręgami i znów profilowana krawędź górna, cofnięta nieco do wewnątrz. Na kafle przedstawiona jest scena polowania, gdzie dwa psy dopadają jakieś małe zwierzę (sarnę lub zająca)¹⁷. Na krawędzi górnej znajduje się fryz z rzędu kółek osadzonych na linii falistej.

W tym samym obiekcie wystąpił również fragment kafła fryzowego o lekko wypukłym licu, na którym umieszczono mały kwiatusek złożony z siedmiu kulek (tabl. IX, 4). Kafel pokryty został zieloną polewą.

C. Stercyny

W materiale XVII-wiecznym odnotowano też fragmenty dwóch sterczyn czyli elementów zwieńczenia góry pieca. Na uwagę zasługuje fragment oryginalnego zwieńczenia pieca w formie jakby płaskiej płytki fryzowej szerokości 13,5 cm, ale z wykrojoną już pierwszą koronką (tabl. IX, 3). Ten element pieca pokryty został szarozieloną polewą, a z tyłu widoczny jest ślad po oderwanym trzpieniu.

Z drugiego egzemplarza zachował się tylko fragment półwałka, zdobionego skośnymi pręgami. Pokrywała go także szarozielona polewa.

¹⁷ Zniszczona powierzchnia kafła nie pozwala na jednoznaczne odczytanie sceny.

IV. PODSUMOWANIE

Pomimo niewielkiego zakresu prac archeologicznych na stanowisku 2 w Twierdzy, pow. Strzyżów, będącym pozostałością dawnego dworu, osiągnięto dość ciekawe rezultaty. Wstępnie rozpoznano stratygrafię nawarstwień „zamkowego” wzgórza, które okazało się być w znacznej mierze sztucznie usypane w trakcie budowy fortalicium i jeszcze po jego likwidacji. Przebadano powierzchnię 36 m² w obrębie 4 wykopów archeologicznych (ryc. 2). Na stoku wzgórza odsłonięto resztki kamiennego fundamentu bliżej nieokreślonej budowli, a od strony południowej negatyw podpiwniczonego obiektu, zasypanego w XVII wieku (ryc. 4–5).

Najciekawszym efektem przeprowadzonych w roku 2012 badań było pozyskanie zespołu kafli renesansowych i XVII-wiecznych, które są jakby zwiastunem tego, czego należy się spodziewać w toku dalszych prac. W sumie zebrano 714 artefaktów, tj. 318 fragmentów ceramiki, 377 fragmentów kafli, 1 całą cegłę palcówkę, 5 fragmentów naczyń i butelek szklanych, 1 bryłę skorodowanych gwoździ, 11 kości i 1 krzemień. Niemal w całości reprezentuje on okres nowożytny (697 artefaktów), a ponadto, wczesne i późne średniowiecze oraz pradzieje. Najwięcej materiału pozyskano z wykopu 3/2012 i 2/2012, przy czym były to głównie kafle renesansowe w wykopie 3/2012 oraz kafle XVII-wieczne w wykopie 2/2012.

Szczególnie interesujący jest zespół 273 kafli renesansowych, który niestety wystąpił w warstwie niwelacyjnej. Z podanej wyżej liczby, tylko 98 jest fragmentami bardziej charakterystycznych partii licowych. Są to głównie pozostałości kafli wypełniających, ale również kafli gzymsowych, fryzowych i sterczyn oraz dachówek piecowych. Jest to zbiór dość jednolity pod względem budowy kafla, ale różnorodny w ornamentyce i barwie.

Zwracają uwagę, rzadko do tej pory spotykane w tym rejonie, kafle pokryte wielobarwną polewą i ornamentem rozet kwiatowych (tabl. IV). Efektownym znaleziskiem jest też kafl z portretem starszej damy (tabl. I, 1; II, 1) oraz fragment „kafla z Jonaszem” (tabl. I, 2; II, 2). Na tym ostatnim jest łaćski napis oraz miejsce wykonania kafla – Jasło.

Zauważyć trzeba, że zbiór kafli jest dość zwarty chronologicznie. Ogólnie, wszystkie kafle renesansowe należy datować na 1. połowę XVI wieku. W tym czasie Frysztak, z którym obiekt był integralnie związany, przeżywał okres rozkwitu. Właścicielami rozległych włości wokół miasteczka i Twierdzy byli wtedy Frysztaccy herbu Radwan. Była to rodzina wywodząca się od wójtów frysztańskich, którzy za zasługi w służbie Władysława Warneńczyka zostali przez niego nobilitowani. Niestety, już pod koniec XVI wieku opuścili tę okolicę, pozbywając się swoich dóbr na rzecz Ankwiczków i Rojowskich (S. Gawęda 1980, s. 106). W pierwszej połowie XVII wieku właścicielami obiektu byli prawdopodobnie Firlejowie (J. Piętniewicz 1927, s. 97), z którymi wiązać należy obiekt 1 (z kaflami XVII-wiecznymi).

Wracając do zarejestrowanej w trakcie badań stratygrafii, zwrócić należy uwagę na uchwycony we wszystkich wykopach poziom pierwotnego humusu, który niestety pozbawiony był materiału archeologicznego. Przykrywają go późniejsze warstwy niwelacyjne, w tym zwaly żółtej gliny (ryc. 3–5). Dwór wzniesiony na częściowo sztucznie usypanym pagórku, znajduje się przy krawędzi doliny Wisłoka. Strefa ta, już w XIV

wieku zajęta została pod lokację wsi, a potem miasta Wisłok. W momencie przekształcenia się własności królewskiej we własność cystersów z Koprzywnicy (rok 1374), ta sama osada zmienia nazwę na Frysztak (J. Wyrozumski 1980, s. 133).

Jak na razie badania archeologiczne potwierdziły tylko słabowo osadnictwo z epoki kamienia (1 krzemień) i wczesnego średniowiecza (1 fragment ceramiki). Nieco więcej (14 fragmentów ceramiki) materiału mamy z późnego średniowiecza, ale powiększenie tej bazy jest tylko kwestią czasu. Zwiastunem bujnego rozwoju obiektu w tym okresie jest średniowieczny kafl, znaleziony jeszcze w latach pięćdziesiątych XX wieku (tabl. I, 3; III, 1).

Analiza źródeł pisanych pośrednio wskazuje na Frysztańskich, jako inicjatorów wzniesienia obronnej siedziby. Wybitnym przedstawicielem tego rodu w XV wieku był Mikołaj Frysztański związany z królem Władysławem Warneńczykiem, który za zasługi wojenne nobilituje go i jego rodzinę, ustanawiając go równocześnie wojewodą siedmiogrodzkim (J. Piętniewicz 1927, s. 43). Ten wybitny dowódca i polityk przez znaczną część życia brał aktywny udział w wydarzeniach na Węgrzech. Być może na skutek tej działalności, okolice Frysztańska zostały dotkliwie zniszczone w trakcie najazdu Węgrów na Podkarpacie w roku 1474. W osobie Mikołaja Frysztańskiego, pomimo braku bezpośrednich dowodów, upatruję inicjatora budowy okazałego dworu XV-wiecznego w Twierdzy.

Dwór ten przeżywał okres świetności także w 1. połowie XVI wieku, czego dowodzą pozyskane kafle renesansowe. Jego rangę podnosił fakt położenia przy samej drodze w kierunku nieodległej przeprawy przez Wisłok. Znamienne jest to, że w 1510 roku, przeniesiono komorę celną z Wojniczka do Frysztańska (J. Wyrozumski 1980, s. 137). Nie wiemy natomiast, co przyczyniło się do tak szybkiego upadku Frysztańskich w 2. połowie XVI wieku i opuszczenia przez nich tych stron już pod koniec XVI wieku. W tym właśnie momencie, także zamek mógł popaść w ruinę, a renesansowe kafle przykryte zostały zwalami gliny.

Za ostateczny kres zamku przyjmuje się rok 1657, kiedy to miał być zniszczony przez Rakoczego. Na obecnym etapie badań nie można też wskazać konkretnego czasu rozbiórki murów, w celu uzyskania kamienia na budowę dworu w Wiśniowej. Może nie chodzi tu o budowę rezydencji Firlejów w XVII wieku, ale o XVIII-wieczną przebudowę.

Na planie katastralnym z roku 1851 (ryc. 3) jest jeszcze zarys murowanego obiektu – prawdopodobnie wieży, której nie ma już na kolejnym planie z roku 1875. Nic szczególnego do analizy narysu zamku nie wnosi tzw. mapa Miegi z lat 1779–1782, która sygnalizuje tylko obecność pagórka ze słabo zaznaczonymi obiektami. Nie można na nim dopatrzyć się śladów wieży i murów obwodowych¹⁸.

Wydaje się, że obiekt ten można by jeszcze „rozczytać” i uzyskać wiele cennych informacji w trakcie dalszych badań wykopaliskowych, ale jak zaznaczyłem we wstępie, może to się odwlec na długie lata.

¹⁸ Wycinek mapy Miegi przejrzałem w wersji elektronicznej, znajdującej się w Muzeum Etnograficznym w Rzeszowie – Oddziale Muzeum Okręgowego w Rzeszowie.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Baczkowski K.
1980 Osadnictwo regionu strzyżowskiego do r. 1450, [w:] Cynarski S. (red.), *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, Rzeszów, s. 59–84.
- Bieńkowska Z., Piekarz T.
1981 *Frysztak. Studium historyczno-urbanistyczne*, maszynopis w Archiwum Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu – Delegatura w Rzeszowie.
- Cynarski S. (red.)
1980 *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, Rzeszów.
- Czopek S.
1994 Renesansowe kafle z Będziemyśla, [w:] Gruszczyńska A., Targońska A. (red.) *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji – Rzeszów, 21–23 IX 1993*, Rzeszów, s. 95–120.
2005 Renesansowe kafle z Będziemyśla – uwagi po 10 latach, [w:] Chovanec J. (red.), *Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch, Trebišov*, s. 55–78.
- Dąbrowska M.
1987 *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku* (= Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej, t. 58), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
1993 Kafle późnogotyckie i renesansowe na ziemiach polskich, [w:] Strzyżewski C. (red.) *Kafle gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich*, Gniezno, s. 7–24.
2005 Kafle gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich, [w:] Chovanec J. (red.), *Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch, Trebišov*, s. 55–78.
- Frazik J. T., Frazikowa R.
1968 Wyniki badań architektonicznych przeprowadzonych w obrębie założenia pałacowego w Dubiecku, pow. Przemyśl, „MSROA” za rok 1966, s. 248–255.
- Gorczał W., Sapeta A., Tondos B., Tur J.
1988 *Studium ochrony wartości kulturowych i krajobrazu do studium uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego gminy Frysztak*, maszynopis w Archiwum Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu – Delegatura w Rzeszowie.
- Gawęda S.
1980 Rozwój gospodarki wiejskiej od połowy XV do początków XVII wieku, [w:] Cynarski S. (red.), *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, Rzeszów, s. 85–110.
- Kotula F.
1969 *Rozmowy ze skorupami*, Rzeszów.
1974 Nieustannie szukać śladów historii, [w:] „Rzeszowska Teka Konserwatorska”, Rzeszów, s. 148–157.
- Kurtyka J.
1996 Południowy odcinek granicy polsko-ruskiej we wczesnym średniowieczu (przed 1340 r.) w świetle źródeł historycznych, [w:] Czopek S., Parczewski M. (red.), *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, Rzeszów, s. 183–204.
- Lawera H., Bata A.
1999 *Frysztak. Gmina i okolice*, Krosno.
- Lubelczyk A.
1993 Sprawozdanie z sondażowych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w roku 1992 na stanowisku 2 w Jazowej i nr 15 w Strzyżowie, woj. Rzeszów, „MSROA” za lata 1991–1992, s. 197–203.
- 2005 Renesansowe kafle z Rzeszowa i Czudca, [w:] Chovanec J. (red.), *Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch, Trebišov*, s. 183–203.
- 2006 Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie Pogórza Strzyżowskiego w świetle weryfikacyjnych badań powierzchniowych i wykopalisk w latach 1996–2003, [w:] Gancarski J. (red.), *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*, Krosno, s. 501–560.
- 2007 Czudec, Godowa, Niziny. Przykłady średniowiecznych rezydencji średniozamożnej szlachty na Pogórzu Strzyżowskim, [w:] Gancarski J. (red.), *Późne średniowiecze w Karpatach polskich*, Krosno, s. 209–267.
- 2008a Zamek w Czudcu po renesansowej rozbudowie, [w:] Gancarski J. (red.), *Archeologia okresu nowożytnego w Karpatach polskich*, Krosno, s. 131–189.
- 2008b Średniowieczne kafle ze studni zamkowej w Czudcu, „MSROA”, t. 19, s. 245–264.
- 2010 Grodzisko i zamek w Czudcu – 10 lat później, [w:] Podgórska-Czopek J. (red.), *Variae Sententiae. Księga Jubileuszowa Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Rzeszowie*, Rzeszów, s. 231–282.
- Motylewska I.
2008 *Renesansowe kafle z zamku w Inowłodziu*, Łódź.
- Okoński J.
1988 *Z badań nad typologią i zmiennością dekoracji kafli w Polsce*, Warszawa.
- Olszewska J.
1969 *Zabytkowe kafle Muzeum w Jarosławiu (katalog)*, Rzeszów–Jarosław.
- Pavlik Č., Vitanovský M.
2004 *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha.
- Piętniewicz J.
1927 *Z przeszłości miasta Frysztaka*, maszynopis w Archiwum Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu – Delegatura w Rzeszowie.
- Proksa M., Zajac I.
1986 *Zamek Korniałów w Sośnicy w świetle źródeł pisanych i badań archeologiczno-architektonicznych*, maszynopis w Archiwum Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu.
- Wyrozumski J.
1980 Miasta regionu strzyżowskiego, [w:] Cynarski S. (red.), *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, Rzeszów, s. 111–150.
- Ślawscy G. i T.
1994 Garncarstwo i kaflarstwo w Bieczu od późnego średniowiecza do czasów współczesnych, [w:] Gruszczyńska A., Targońska A. (red.) *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji – Rzeszów 21–23 IX 1993*, Rzeszów, s. 211–232.
- Szopa K.
2005 *Parafia Frysztak w latach 1918–1945*, Tuchów.
- Żaki A.
1959 Karpacka Ekspedycja Archeologiczna w latach 1951–1955, „Spr. Arch.”, t. 5, s. 193–212.

Kachelsammlung aus dem ehemaligen Herrenhaus in Twierdza, Kr. Strzyżów, Wojewodschaft Karpatenvorland

Zusammenfassung

Wegen der geplanten Bauinvestition im Bereich der Fundstelle Nr. 2 in Twierdza, Kr. Strzyżów wurden dort im Mai 2012 durch das Bezirksmuseum in Rzeszów die archäologischen Sondagegrabungen durchgeführt. Damit wollte man das Fundstellengebiet erkunden und den Erhaltungszustand der Relikte eines befestigten Herrenhauses, oder laut der Legende, einer Burg feststellen. Das Objekt befindet sich auf einem rundförmigen Hügel, der am Rande des linksufrigen Wisłok Tals liegt (Abb. 1, 2). Man erforschte das Gebiet von 36 m² im Bereich von 4 Grabungsschnitten (Abb. 2).

Trotz eines kleinen Umfangs der archäologischen Arbeiten erreichte man ziemlich interessante Ergebnisse. Man erkannte die Stratigraphie der Aufschichtungen des "Burghügels", von der Ostseite legte man die Fundamentreste eines näher nicht bestimmten Bauwerkes, und vom Süden die Negative eines im 17. Jh. zugeschütteten unterkellerten Objekts frei (Abb. 3–4).

Insgesamt gewann man 714 Artefakte, darunter Keramikfragmente, oder Kacheln. Das Material bezieht sich fast ausschließlich auf die Neuzeit, darüber hinaus auf das Spätmittelalter und spurenweise auf das Frühmittelalter und die Steinzeit.

Am Anfang soll man eine sehr besondere Kachel erwähnen, die an dieser Fundstelle noch in den 50-er Jahren des 20. Jhs. freigelegt wurde. Das ist eine vollständig erhalten gebliebene spätmittelalterliche Kachel mit der Darstellung eines Löwen mit der Krone (Taf. I, 3; III, 1), die heutzutage im Regionalmuseum in Jasło aufbewahrt wird.

Besonders interessant ist die Sammlung von 273 Renaissancekacheln, die leider in der Nivellierungsschicht zum Vorschein kamen. Das sind vor allem die Überreste von füllenden Ofenkacheln aber auch die Gesimskacheln, Frieskacheln und Fialen wie auch die Ofendachziegel. Die Sammlung ist be-

züglich der Kachelbauform einheitlich, aber in Bezug auf die Verzierungsart und Farbe abwechslungsreich.

Besonderes Augenmerk verdienen hier die vielfarbig glasierten Kacheln mit dem Blumenrosettenornament (Taf. IV). Einen effektvollen Fund stellt die Kachel mit einer Frauengestalt in Renaissancekleidung (Taf. I 1, II1) und das Fragment einer Kachel mit der „Jonas“- Darstellung dar (Taf. I2, II2). Auf dieser zuletzt genannten Kachel sind eine lateinische Inschrift und der Herstellungsort- Jasło zu sehen.

Alle Renaissancekacheln soll man in die erste Hälfte des 16. Jhs. datieren. In dieser Zeit erlebte die Ortschaft Fryszak, mit der das Objekt verbunden war, ihre Blütezeit. Die Eigentümer der weiten Güter um das Städtchen und die Ortschaft Twierdza herum war die Familie Fryszacki mit dem Radwan-Wappen. Sie verließen leider schon Ende des 16. Jhs. diese Gegend, wobei sie ihre Ländereien an die Adelsfamilien Ankiwicz und Rojowski verkauften. In der Mitte des 17. Jhs. war das Landgut vermutlich im Besitz der Familie Firlej, auf die das Objekt mit den Kacheln aus dem 17. Jh. zurückzuführen ist.

Die Analyse der historischen Quellen bezüglich Fryszak, weist indirekt auf die Familie Fryszacki hin, als die Bauauftraggeber des behandelten befestigten Wohnsitzes. Als hervorragender Vertreter der Familie Fryszacki gilt im 15. Jh. Mikołaj Fryszacki (der vermutliche Initiator dieser Bauinvestition) der mit dem König Władysław III. von Warna verbunden war. Der König machte ihn für seine Kriegsverdienste zum Wojewoden in Siebenbürgen. Vielleicht wurde, infolge der Tätigkeit von Mikołaj Fryszacki in Ungarn, die Umgebung von Fryszak während des ungarischen Angriffs auf Karpatenvorland im Jahre 1474 zerstört.